

6.2. З чого складаються та як між собою пов'язані сукупні доходи та сукупні витрати в національній економіці

Наявність економічного потенціалу – національного багатства країни – є необхідною, але не достатньою умовою для нормального функціонування економіки як єдиного цілого. Однією з таких умов стає **відповідність** (баланс) сукупних доходів та сукупних витрат.

Доходи, так само як і витрати, мають не тільки окремі економічні суб'єкти, а й економіки в цілому. Доходи і витрати в межах усієї економіки називають **сукупними**. Саме вони виявляють те, що економіка є єдиним цілим.

Важливість досягнення відповідності (балансу) сукупних доходів та сукупних витрат пояснимо на прикладі.

Приклад. Нехай для спрощення пояснення вся економіка країни обмежується виробництвом одного товару – цукру. Єдиний ресурс, який використовується для його виробництва, – це праця. А відносини в економіці складаються лише між двома економічними суб'єктами – домашніми господарствами та підприємцями-виробниками. Економічний кругообіг для такої економіки ілюструє схема 6.2.

Схема 6.2

Взаємозв'язок сукупних доходів і сукупних витрат для економіки з одним товаром і одним ресурсом

Пояснення до схеми

Оскільки в уявній спрощеній економіці є лише один ресурс – праця, то всі сукупні доходи зводяться тільки до зарплати. А виробництво лише одного товару, що призначений для споживання, – цукру, обмежує всі витрати тільки споживчими.

Для нормального функціонування економіки необхідно, щоб у результаті змін у доходах відбувалися відповідні зміни у витратах, і навпаки, унаслідок змін витрат змінювалися доходи. У разі недодержання цієї вимоги у роботі економіки як єдиного організму виникають порушення.

- Якщо виробники цукру, бажаючи зменшити витрати, занижать зарплату, то наслідком такої дії буде те, що на придбання виробленого цукру бракуватиме доходів споживачів. Тому частина цукру залишиться нереалізованою.
- Якщо, навпаки, домашні господарства домоглися б необґрунтованого підвищення зарплати без відповідного збільшення продуктивності праці, то бракуватиме цукру для задоволення потреб споживачів, доходи яких зросли.

Отже, відповідність між доходами і витратами на макроекономічному, або загальноекономічному, рівні є важливою, тому що вона гарантує:

- реалізацію всього створеного продукту;
- задоволення попиту всіх власників доходів.

Усвідомивши необхідність балансу сукупних доходів і сукупних витрат, розглянемо їхню структуру та спосіб взаємозв'язку. Для цього візьмемо до уваги те, що в реальній економіці між собою взаємодіють не тільки підприємці й домашні господарства, а й держава та іноземні економічні суб'єкти (схема 6.3).

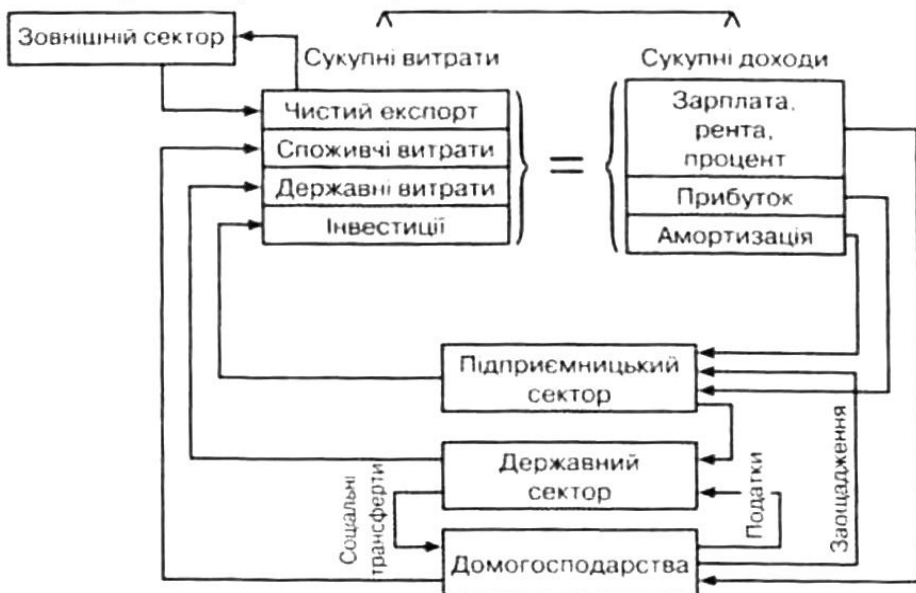

Схема 6.3

Взаємозв'язок у сукупних доходах та сукупних витрат у національній економіці

Пояснення до схеми

- Стрілки на схемі показують основні економічні потоки, якими рухаються доходи та витрати у взаємовідносинах чотирьох економічних суб'єктів, а саме:
- домашніх господарств;
  - підприємців;
  - держави (уряду);
  - іноземних споживачів вітчизняної експортованої продукції й виробників продукції, імпортованої в країну.

Елементами сукупних доходів є:

- заробітна плата – дохід найманих працівників (W);
- рента – дохід власників землі (R);
- процент – дохід власників фінансового капіталу (i);
- прибуток – дохід підприємців (Pr);
- амортизація – кошти, нагромаджені підприємцями для відшкодування спрацьованих засобів виробництва (Am).

Елементами сукупних витрат у національній економіці стають:

- споживчі витрати домашніх господарств (C);
  - витрати держави на закупівлю товарів, послуг та на інвестиції у державний сектор економіки (G);
  - інвестиційні витрати підприємців (інвестиції) у відновлення та нагромадження капіталу (I);
  - чистий експорт – витрати, пов'язані з торгівлею товарами та послугами на зовнішніх ринках (NX).
- З урахуванням структури сукупних доходів та витрат їх відповідність може бути відображена формулою

$$\underbrace{W + R + i + Pr + Am}_{\text{сукупні доходи}} = \underbrace{C + I + G + NX}_{\text{сукупні витрати}}$$

Нормальне перетворення сукупних доходів у сукупні витрати здійснюється за таких додаткових умов:

- домашні господарства роблять заощадження, а заощаджені кошти перетворюються на інвестиції підприємців завдяки діяльності банків, тому формула для визначення інвестиційних витрат є такою:

$$I = Am + S,$$

де S – заощадження;

- держава одержує доходи у вигляді податків і виплачує соціальні трансферти (допомогу малозабезпеченим громадянам), тому формула для визначення державних витрат має такий вигляд:

$$G = T - TR,$$

де TR – соціальні трансферти;

- інші країни не тільки купують наші товари, а й продають нам свої, тому для оцінки загальних витрат, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю, або з чистим експортом, використовують таку формулу:

$$NX = Ex - Im,$$

де Ex – експорт, Im – імпорт.

Порушення хоча б одного співвідношення, відображеного наведеними рівняннями, тягне за собою порушення інших співвідношень та втрату загальної рівноваги та стабільності економіки.

6.3. Як визначається обсяг узагальнювального показника національного виробництва - валового внутрішнього продукту (ВВП)

Основні узагальнювальні показники результатів національного виробництва в усіх країнах світу сьогодні визначають за особливою методикою – Системою національних рахунків, ухваленою ООН 1993 р. Як основні показники, що характеризують загальний стан економіки, використовують валовий внутрішній продукт (ВВП) та валовий національний дохід (ВНД).

Валовий внутрішній продукт (ВВП) – це сукупна ринкова вартість усього обсягу речей та послуг, вироблених в економіці країни за рік і придатних для кінцевого використання.

У наведеному визначенні відображено три суттєві особливості ВВП:

- 1) щоб стати частиною ВВП, речі та послуги мають бути не тільки створені, а й реалізовані на ринку, набувши ринкової вартості;
- 2) виробництво і продаж продукції мають відбутись у межах одного року;
- 3) ВВП охоплює лише продукцію, придатну для кінцевого використання, і не охоплює ту, що призначена для проміжного використання (споживання).

Для пояснення відмінностей між продукцією для кінцевого і проміжного споживання скористаємося прикладом.

Приклад. Фермер продав мірошникові зерно за 100 тис. грн. Мірошник змолв зерно і продав борошно за 125 тис. грн. Борошно

купила кондитерська фабрика, яка виробила тістечка і продала їх на ринку за 200 тис. грн.

Кінцева продукція – це тістечка, ринкова вартість яких становить 200 тис. грн. Саме ці 200 тис. грн і мають бути враховані у ВВП.

Проміжна продукція – це зерно та борошно, використані для створення кінцевої продукції – тістечок.

Якби ми визначали ВВП, долучивши до нього ринкову вартість зерна та борошна, то необґрунтовано завищили б його обсяг на 225 тис. грн.

Той самий правильний результат розрахунку ВВП ми могли б дістати й іншим способом – склавши вартість, яку додав кожний виробник (так звану *додану вартість*) на своєму етапі створення кінцевого продукту.

Фермер додав 100 тис. грн, мірошник – 25 тис. грн ($125 - 100 = 25$), кондитерська фабрика – 75 тис. грн ($200 - 125 = 75$).

Разом фермер, мірошник та кондитери створили нову (додану) вартість саме в обсязі 200 тис. грн ($100 + 25 + 75 = 200$), що збігається з ціною кінцевого продукту – проданих тістечок.

Наведений нами спрощений приклад розкриває економічний зміст валового внутрішнього продукту, але не пояснює, як розраховується ВВП в реальній економіці. А в реальній економіці ВВП визначається трьома способами (методами), кожному з яких відповідає своя формула для розрахунку. Важливо те, що результати розрахунку ВВП за всіма способами мають збігатися. Адже саме це дає підстави впевнитись у тому, що розрахунки були правильні.

Формули і назви способів (методів) розрахунку ВВП наведено на схемі 6.4.

Валовий внутрішній продукт		
За доходами	За витратами	За сумою доданих вартостей у окремих галузях
W + Валовий прибуток, Змішаний дохід + (Податки – Субсидії)	C + I + G + NX	∑ доданих вартостей

Схема 6.4

Способи розрахунку ВВП

Пояснення до схеми

- У розрахунку ВВП за доходами зважають на три елементи доходів:
- заробітну плату найманих працівників;

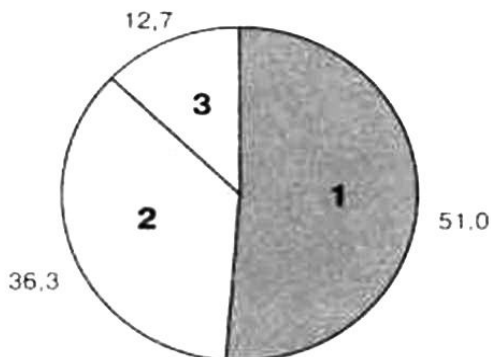
- валовий прибуток, змішаний дохід, що охоплює проценти, прибутки, ренту, амортизацію;
- дохід держави, який є різницею між одержаними податками та сплаченими громадянам субсидіями (допомогою).

У розрахунку ВВП за витратами беруть до уваги споживчі (С), інвестиційні (I), державні (G) витрати та чистий експорт (NX).

Розрахунок ВВП за сумою доданих вартостей передбачає визначення суми нових вартостей, створених у всіх галузях національної економіки – промисловості, сільському господарстві, будівництві, освіті тощо.

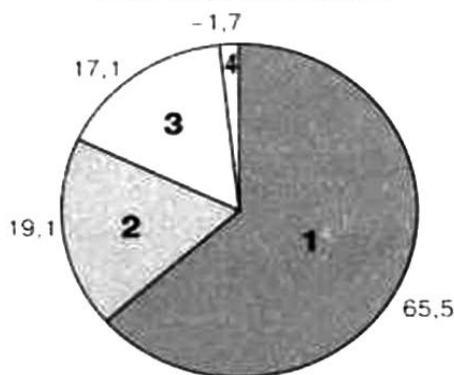
Для оцінки внеску окремих елементів у створення ВВП аналізують і порівнюють конкретні статистичні дані. На схемі 6.5 наведемо структуру ВВП України за трьома способами розрахунку.

ВВП за доходами

- 1 – Оплата праці найманих працівників
- 2 – Валовий прибуток, змішаний дохід
- 3 – Податки за винятком субсидій

ВВП за витратами

- 1 – Споживання приватне
- 2 – Споживання державне
- 3 – Валове нагромадження
- 4 – Чистий експорт товарів і послуг

ВВП за доданою вартістю

Схема 6.5

Структура ВВП України 2009 р. за доходами, за витратами та за доданою вартістю

Пояснення до схеми

- Колові діаграми віддзеркалюють структуру ВВП України 2009 року з урахуванням трьох способів розрахунку ВВП – за доходами, за витратами та за доданою вартістю.
- Особливості структури українського ВВП можна визначити, порівнявши її, наприклад, зі структурою ВВП розвинених країн. Такі порівняння дають підстави для висновку про: а) відносно низьку частку зарплати (у визначенні ВВП за доходами), б) відносно меншу, ніж в інших країнах, частку приватного споживання (у визначенні ВВП за витратами), в) незначну частку видів діяльності, що формують сферу послуг, а саме освіти, охорони здоров'я (у розрахунку ВВП за доданою вартістю).

У показнику ВВП ураховані не всі зв'язки національної економіки з іншими країнами, а лише зовнішня торгівля товарами та послугами. Баланс цієї торгівлі – співвідношення експорту та імпорту – відображає чистий експорт. Як уже зазначалося, саме чистий експорт є елементом (складником) у розрахунку ВВП за витратами.

Інший показник для оцінки результатів національного виробництва, передбачений Системою національних рахунків, – **валовий національний дохід** (ВНД) – ураховує й інші зв'язки, що складаються між країнами.

У ньому відображається й баланс (різниця) доходів, одержаних громадянами країни за кордоном, та доходів, сплачених іноземцям.

Для розрахунку ВНД послуговуються такою формулою:

$$\text{ВНД} = C + I + G + \text{NX} + \text{NI} = \text{ВВП} + \text{NI},$$

де NI – чисті факторні доходи, які є різницею між доходами, одержаними з-за кордону у вигляді виплачених громадянам заробітної плати, прибутків, процентів на капітал тощо, та подібними доходами, сплаченими в національній економіці іноземцям.

З формули випливає, що ВНД лише тоді перевищуватиме ВВП, коли вітчизняні громадяни будуть одержувати за кордоном більші доходи, ніж іноземці в національній економіці.

6.4. Чому важливо оцінювати продукт національної економіки не в номінальних, а в реальних показниках

Оцінка в **номінальних показниках** – це вимірювання в поточних цінах. **Реальні показники** маємо тоді, коли вплив змінюваних поточних цін унеможливується. Для цього показники вимірюють у незмінних цінах.

Пояснимо відмінність номінальних та реальних показників на прикладі.

Приклад. ВВП України 2008 року, виміряний у поточних цінах (цінах 2008 р.), становив 949 864 млн грн, а 2007 року ВВП був 720 731 млн грн. Порівняння двох номінальних показників приводить до вельми оптимістичних висновків про зростання ВВП України 2008 року майже на 30%. На жаль, такий оптимізм невиправданий, бо не було враховано те, що показник номінального ВВП 2008 року зріс в основному в результаті підвищення цін. Ціни 2008 року зросли більше ніж на 25%. Зростання ж реального ВВП, яке виявляється у додатково створених речах та послугах, становило лише 2,4%.

Для розрахунку реального ВВП з використанням даних номінального ВВП треба знати показник зміни цін у конкретному періоді часу. Формула для розрахунку така:

$$\text{ВВП}' = \frac{\text{ВВП}''}{P}$$

де ВВП' – реальний ВВП, ВВП'' – номінальний ВВП, P – показник зміни загального рівня цін*.

* За макроекономічного підходу до економіки заведено розуміти P як загальний рівень цін, властивий усій економіці, на відміну від P як ринкової ціни окремого товару.

Обчислимо реальний ВВП 2008 року з використанням індексу споживчих цін (ІСЦ). Цього року індекс споживчих цін становив 1,252, тобто $P = 1,252$, що означає зростання цін на споживчі товари на 25,2%:

$$\text{ВВП}'_{2008} = \frac{950\,864}{1,252} = 758\,677.$$

Одержаний показник реального ВВП України 2008 року в обсязі 758 677 млн грн суттєво відрізняється від номінального ВВП у 949 864 млн грн. Ця відмінність підтверджує важливість розмежування номінальних та реальних показників.

Зауважимо, що для оцінки економічного зростання використовують саме показники реального ВВП.

ВВП є одним з основних показників, які використовуються для міжнародних порівнянь та визначень рейтингу (місця) країни серед інших країн світу. При цьому для об'єктивності порівнюють не власне обсяги ВВП, а ВВП на одного громадянина або на одного працюючого. Оскільки в різних країнах використовують власні національні валюти, то для співвідносності показників здійснюють перерахунки в доларах США – валюті найсильнішої економіки світу. Причому перерахунок відбувається не за курсом валютних обмінників, а за здатністю визначеної суми національних грошей перетворитись у певний набір товарів та послуг, тобто за паритетом купівельної спроможності.

Деякі висновки про ситуацію в українській економіці можна зробити на основі даних про обсяги ВВП на душу населення в різних країнах (табл. 6.1).

Таблиця 6.1

Показники ВВП на душу населення 2010 р.

Регіони та окремі країни	ВВП на душу населення (тис. дол. США за паритетом купівельної спроможності)
Розвинені країни	38,7
США	49,4
Країни Євросоюзу (ЄС-27)	29,2
Німеччина	32,0

Регіони та окремі країни	ВВП на душу населення (тис. дол. США за паритетом купівельної спроможності)
Країни СНД	11,1
Росія	15,0
Україна	9,5

Пояснення до таблиці

- За даними про обсяги ВВП на душу населення можна зробити висновок про суттєве відставання української економіки не тільки від розвинених країн світу (у 4 рази) та від країн Євросоюзу (у 3 рази), а й від країн СНД.
- У рейтингу країн, оцінених за Індексом людського розвитку, який, серед іншого, ураховує й виробництво ВВП на душу населення, Україна посідала лише 77-ме місце у світі.

Підсумки теми

- Функціонування національної економіки як єдиного цілого забезпечується досягненням відповідності сукупних доходів і витрат, сукупних попиту і пропонування.
- Елементами сукупних доходів є заробітна плата, процент, рента, прибутки підприємницького сектору й амортизація; елементами сукупних витрат – споживчі витрати, інвестиційні витрати підприємств, державні витрати та чистий експорт. Для відображення відповідності сукупних доходів та сукупних витрат використовують формулу

$$W + R + i + Pr + Am = C + I + G + NX.$$

- Узагальнювальними показниками результатів національної економіки за методикою Системи національних рахунків є валовий внутрішній продукт (ВВП) та валовий національний дохід (ВНД). Зв'язок між ними відбиває рівняння

$$\text{ВНД} = \text{ВВП} + \text{NI}$$

- ВВП можна розраховувати трьома способами: за доходами, за витратами, за сумою доданих вартостей з використанням таких формул:

$$\text{ВВП} = W + \text{Валовий прибуток, Змішаний дохід} + \\ + (\text{Податки} - \text{Субсидії});$$

$$\text{ВВП} = C + I + G + NX;$$

$$\text{ВВП} = \sum \text{доданих вартостей.}$$

- ☑ Оцінка економічного зростання та зіставлення економічних досягнень різних країн здійснюються з використанням реальних показників ВВП. Для визначення реального ВВП номінальний ВВП коригується з урахуванням зміни цін за формулою:

$$\text{ВВП}' = \frac{\text{ВВП}^n}{P}$$

МОЖЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАТЬ, ЗДОБУТИХ ПІСЛЯ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

- Розуміння національної економіки як цілого допоможе усвідомити власне місце в її складному механізмі, свою належність до макроекономічних процесів. Після вивчення теми ви зможете зі знанням справи пояснити свою участь у формуванні сукупних доходів і витрат, свою роль у формуванні сукупного попиту і пропонування. Саме в такий спосіб формується відчуття належності до спільноти, що зветься суспільством.
- Знання про зміст та особливості розрахунку ВВП та ВНД допоможуть у користуванні статистичними довідниками. Ви зможете самостійно розраховувати показники ВВП на душу населення та на одного зайнятого в різні роки, відстежувати зміни цих показників та виявляти зміни у структурі ВВП за доходами, за витратами та за доданою вартістю, створеною в окремих галузях.

Контрольні запитання та завдання

- 1** Поясніть, керуючись наведеною на початку теми схемою кругообігу, чим відрізняються:
  - а) прибутки підприємців та інвестиції підприємців;
  - б) доходи домогосподарств та їхні споживчі витрати;
  - в) державні витрати та податки, які одержує держава.
- 2** Проаналізуйте дві ситуації та дайте відповіді на запитання, керуючись схемою взаємозв'язку сукупних доходів та сукупних витрат.

Держава вилучила через податки 40% доходів домогосподарств. Чи означає це, що сукупні споживчі витрати домогоспо-

дарств зменшилися на 40%? Що необхідно знати додатково, щоб визначити, як зміняться споживчі витрати?

Заощадження домашніх господарств збільшилися на 15%. Чи означає це, що так само на 15% зростуть інвестиції підприємців? Що треба знати додатково, щоб визначити, як зміняться інвестиційні витрати?

- 3** ВВП країни становив 4862 грош. од., споживчі витрати – 3226, інвестиції – 765, а державні витрати – 935 грош. од. Чому дорівнює чистий експорт? Яка його частка у ВВП? Що означає від'ємне значення чистого експорту?
- 4** ВВП країни становить 1112 грош. од. Яку частку ВВП у процентах становлять споживчі витрати, якщо сумарна величина державних витрат, інвестицій та чистого експорту дорівнює 524?
- 5** Елементи ВВП України за витратами у 1997 та 2010 роках наведені в таблиці:

Структура ВВП України за витратами

Витрати (млн гривень)	1997 р.	2010 р.
Приватне споживання	53 869	684 997
Державне споживання	22 329	201 408
Валові інвестиції	20 073	185 673
Чистий експорт	-2856	-22 029

Скориставшись даними таблиці:

- а) визначте структуру ВВП – частки окремих елементів у ВВП країни у процентах;
- б) сформулюйте, які зміни відбулись у структурі ВВП за кожним з чотирьох структурних елементів за аналізований період.

Тема 7. Економічні коливання, безробіття та інфляція

Після вивчення теми ви знатимете

- чому в економіці відбувається чергування піднесення та спадів;
- якими бувають цикли;
- які причини та наслідки для економіки в цілому має безробіття;
- чому виникає та які наслідки спричиняє інфляція.

Раніше здобуті знання, які треба використати для засвоєння матеріалу теми

- особливості функціонування ринкової економіки;
- які суб'єкти вступають у відносини на макроекономічному рівні;
- зміст валового внутрішнього продукту.

У попередній темі йшлося про умови, за яких економіка працює без порушень. Були записані рівняння, додержання яких забезпечує перетворення сукупних доходів у сукупні витрати, а отже, функціонування усєї економіки як єдиного цілого. Якщо ж економічні пропорції – співвідношення певних економічних величин – не додержуються, то виникають порушення у вигляді спадів (криз), безробіття, високої інфляції. Їхній зміст пояснюється в цій темі.

7.1. Чому в економіці відбувається постійне чергування піднесення та спадів

Економіки всіх країн світу зростають, але зростання періодично переривається спадами або ж уповільнюється. Таку економічну динаміку можна зобразити графічно (графік 7.1)

Графік 7.1

Економічна динаміка з урахуванням періодичних коливань

Пояснення до графіка

На графіку показано, що обсяги ВВП постійно зростають, тому пунктирна лінія, що відображає вектор (напрямок) змін, підіймається вгору.

Попри загальне зростання, ВВП змінюється нерівномірно: в одні періоди його обсяги скорочуються, а в інші, навпаки, збільшуються. Відрізок часу від початку одного економічного скорочення (спаду) ВВП до іншого називають **економічним циклом**.

Про циклічний характер економічного розвитку свідчать не тільки зміни випуску, а й зміни інших показників, серед яких найважливішими є такі:

- доходи населення (за спаду зменшуються, а за піднесення зростають);
- обсяги роздрібної торгівлі (за спаду скорочуються, а за піднесення зростають);
- безробіття (за спаду зростає, а за піднесення скорочується);
- курси (ринкові ціни) акцій найбільших корпорацій (за спаду зменшуються, а за піднесення зростають);
- запаси непроданої продукції (за спаду зростають, а за піднесення скорочуються);
- замовлення на товари довгострокового користування, інвестиції у нове будівництво (за спаду скорочуються, а за піднесення зростають);
- загальний рівень цін (за спаду ціни в ринковій економіці зменшуються, за піднесення зростають).

Відповідь на питання, чому виникають цикли, не може бути однозначною. Це пояснюється тим, що в різні періоди економічної історії існували свої особливі конкретні причини для того, щоб зростання перервалося спадом, або, навпаки, розпочиналося стрімке економічне піднесення. Тому й існують різні пояснення (теорії) економічних циклів. Серед них найважливіші такі:

- *Інноваційна теорія циклів.* Пояснює циклічні коливання технічними нововведеннями (інноваціями), які переривають звичайний перебіг економічних подій, обумовлюючи збільшення інвестицій та економічне піднесення.
- *Грошова теорія циклів.* Пояснює цикл змінами у кредитуванні, пов'язаними з діяльністю банків, які змінюють ставку процента за кредит, роблячи гроші дорожчими. Брак грошей стримує активність економічних суб'єктів і спричиняє економічний спад.

- *Розподільна теорія циклів.* Пояснює циклічні коливання браком споживчих витрат для реалізації всієї створеної продукції. Невідповідність загального випуску і споживчих витрат спричиняє економічний спад.
- *Фінансова теорія циклів.* Пояснює циклічні коливання невідповідністю (різноспрямованим розвитком) фінансового ринку та реального сектору економіки. Якщо мета одержання спекулятивних доходів від торгівлі цінними паперами на фінансовому ринку починає переважати над метою забезпечення інвестицій, то в економіці починається спад.

Фінансова теорія економічних циклів набула особливої актуальності на початку ХХІ ст. у зв'язку з фінансовою кризою 2008–2009 рр. Вона розпочалась у США і згодом охопила більшість країн світу. Її безпосередню причину пов'язують з наданням ненадійних (таких, що не могли бути вчасно повернені) кредитів, випуском ненадійних облігацій. Це потягло за собою масове невиконання боргових зобов'язань, порушення економічних зв'язків та значний економічний спад.

До найглибших економічних криз ХХ та ХХІ століть, що мали фінансові причини, крім згаданої кризи 2008–2009 рр. відносять ще й такі:

- *кризу 1929 р., або Велику економічну депресію, напередодні якої виникли надмірні борги населення, яке масово купувало акції найбільших компаній у кредит;*
- *японський фінансовий пузир кінця 1980-х років, напередодні якого прорости ціни акцій компаній, що виробляли комп'ютерну техніку, значно перевищували прорости річних прибутків цих компаній;*
- *кризу 2000–2001 років у США, що спричинилася надмірним зростанням ціни акцій високотехнологічних компаній (за рік майже в 5 разів).*

Попри особливі конкретні причини кожного економічного спаду або економічного піднесення, що трапились у світовій економічній історії, усі економічні коливання в певний спосіб пов'язані зі змінами сукупних витрат. Якщо додаткові витрати, наприклад інвестиційні, стимулюють випуск, то розвиток економіки пришвидшується. Якщо,

навпаки, витрати скорочуються через брак кредитів, споживчого попиту або недоліки фінансового ринку, то економічний розвиток гальмується.

7.2. Якими бувають цикли

За тривалістю економічні цикли поділяють на середні та довгі.

Середні, або бізнесові, цикли тривають 8–10 років. Наприклад, протягом 142 років у Америці було 17 циклів, середня тривалість яких становила 8,35 року.

В економічній історії світу траплялись періоди, коли тривалість середніх циклів і скорочувалася, і зростала. Наприклад, період, що охоплює 1980–1990-ті роки, в історії розвинених країн називають Великою помірністю (за аналогією з Великою депресією у США, що розпочалася 1929 року). Така назва періоду пояснюється тим, що *майже два десятиліття* в економіках розвинених країн спостерігалось стійке економічне зростання без спадів.

Уже згадані нами інноваційне, грошове, розподільне, фінансове пояснення економічних коливань стосується саме середніх циклів.

Довгі цикли, або «довгі хвилі економічної кон'юнктури», тривають близько півстоліття (40-60 років). Їх свого часу відкрив російський учений Микола Кондратьєв, тому їх називають «довгі хвилі Кондратьєва».

Матеріальним підґрунтям (причиною) довгих циклів є масове і докорінне оновлення капітальних благ – виробничої інфраструктури та кваліфікації працівників. Таке оновлення відбувається під час заміни одного технологічного способу виробництва іншим. Кожна довга хвиля має висхідну та спадну частини. На висхідній частині хвилі відбуваються науково-технічні революції та втілюються технічні нововведення; наприклад ті, що відбулися в останній чверті ХХ ст., втілились у масовому впровадженні інтернет-комп'ютерних технологій.

Перебування економіки у спадній частині довгої хвилі не означає тривалого (25–30 років) спаду. Але воно передбачає, що економічна активність з високої, що спостерігається на висхідній частині хвилі, перетворюється на помірну або низьку.

Середні цикли накладаються на довгі хвилі й у спадній, й у висхідній їх частинах.

7.3. Яні причини та наслідки для економіки в цілому має безробіття

Безробіття – це економічне явище, спричинене перевищенням пропонування праці з боку працівників, що прагнуть працювати, над попитом на працю з боку працедавців. Безробіття існує в будь-якій економіці як у період економічного спаду, так і під час піднесення. Але за спаду рівень безробіття стає вищим.

Лише певний рівень безробіття загрожує національній економіці. Тому важливо вміти його вимірювати.

Безробіття вимірюється відносним показником **рівня безробіття** за формулою

$$u' = \frac{U}{L} \times 100\%,$$

де u' – рівень фактичного безробіття; U – кількість безробітних; L – усі працездатні люди країни, тобто ті, що мають роботу, та ті, що її тимчасово не мають, але активно шукають.

Визначальними ознаками працездатних осіб є те, що вони:

- володіють знаннями та кваліфікацією, достатніми для роботи в умовах застосовуваних технологій;
- є людьми визначеного трудовим законодавством країни віку;
- належать до економічно активного населення, тобто працюють або ж шукають роботу в разі її тимчасової втрати.

Остання з ознак працездатних осіб може бути формалізована таким рівнянням:

$$L = E + U,$$

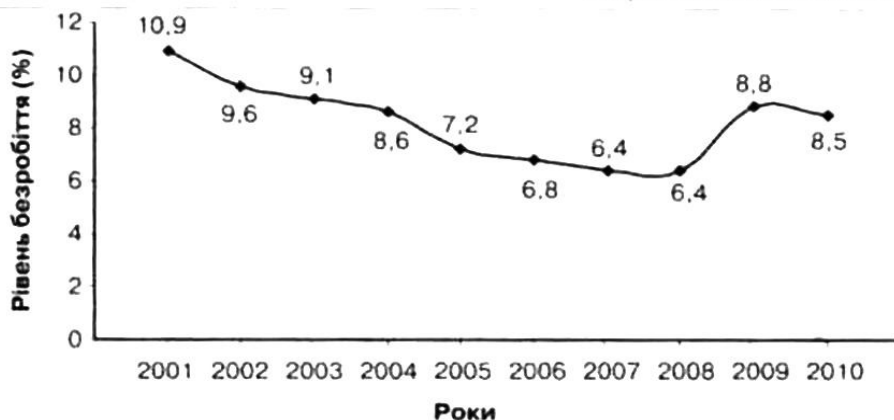
де E – кількість зайнятих, або особи, що мають роботу.

Крім працездатних осіб населення країни охоплює й непрацездатних – пенсіонерів, дітей, людей з обмеженими можливостями тощо:

$$N = L + UN,$$

де N – населення країни, її громадяни; UN – непрацездатне населення країни.

Рівень безробіття зменшується, коли в економіці відбувається піднесення, і навпаки, збільшується під час економічного спаду. Це, зокрема, підтверджується даними про зміни рівня безробіття в українській економіці (графік 7.2).

Графік 7.2

Динаміка рівня безробіття в Україні

Пояснення до графіка

Графік ілюструє те, що рівень безробіття в Україні зменшувався у 2001–2008 роках, коли були позитивні прирости ВВП, тобто спостерігалось економічне пожвавлення.

У кризовому 2009 році відбулося помітне зростання рівня безробіття, що сталося на тлі суттєвого (на 15,1%) скорочення ВВП.

Люди втрачають роботу з різних причин. Склад безробітних неоднорідний, тому вирізняють кілька **видів безробіття**. Пояснимо відмінності між ними на прикладі.

Приклад. Під час опитування людей, що не мали роботи, було з'ясовано таке:

Пан Вораш утратив роботу через те, що на підприємстві, де були встановлені автомати з продажу кави, чаю, печива, цукерок тощо, ліквідували робоче місце продавця цих товарів. На оволодіння новою професією пан Вораш не погодився і почав шукати роботу продавця.

Пані Галушка залишила роботу в банку сама, оскільки її не влаштувала заробітна плата та затримка в кар'єрному зростанні. Вона мала пропозиції щодо працевлаштування від інших банків і вирішила пошукати інше місце роботи.

Пан Стрибуненко був звільнений у зв'язку з закриттям заводу, що виробляв залізобетонні конструкції, в період скорочення обсягів будівництва. Йому була надана можливість підвищення кваліфікації на курсах при Державній службі зайнятості, яку він використав.

Отже, у першому випадку йдеться про **структурне безробіття**, що виникає під час структурної перебудови виробництва й переходу до нових технологій. Нові технології потребують нових професій та іншої кваліфікації працівників.

У другому випадку маємо приклад **добровільного**, або **фрикційного, безробіття**, яке спричиняються лише бажанням працівника змінити роботу для поліпшення умов або оплати праці.

У третьому випадку виникло **циклічне**, або **кон'юнктурне**, безробіття, причиною якого стає згортання виробництва під час спаду.

Оскільки структурна перебудова виробництва та мобільність працівників у зв'язку з їхнім прагненням до більш повної самореалізації є природними, то й структурне та фрикційне безробіття є природним (нормальним) для економіки. Саме через таке природне безробіття й не існує економіки, в якій узагалі б не було безробітних.

Для визначення **природного безробіття** складають показники структурного та фрикційного безробіття:

$$u'_{nat} = u'_{str} + u'_f,$$

де u'_{nat} – рівень природного безробіття, %; u'_{str} – рівень структурного безробіття, %; u'_f – рівень фрикційного безробіття, %.

Якщо фактичне безробіття перевищує природне, то виникає циклічне безробіття. Три згадані види безробіття формують фактичний рівень безробіття:

$$u' = u'_{str} + u'_f + u'_c,$$

де u'_c – рівень циклічного безробіття, яке виникає під час економічного спаду, %.

Саме через циклічне безробіття втрачається частина продукту національного виробництва. Ця втрата пов'язана зі звільненнями працівників, які за інших економічних умов могли б виробляти продукцію.

Крім недовиробництва – втрати частини продукту – безробіття має ще й такі негативні наслідки для національної економіки:

- зменшення загального рівня добробуту громадян та їх здатності купувати речі й послуги;
- недодержання надходжень до бюджету у вигляді податків з доходів тих осіб, які втратили роботу;

- додаткове навантаження на платників податків, з доходів яких формується державний бюджет, у зв'язку з необхідністю виплачувати допомогу з безробіття;
- втрата трудового потенціалу – кваліфікації, навичок, умінь – тими особами, які довгий час не мають роботи.

Саме негативні наслідки змушують уряди країн шукати способи зменшення безробіття до природного рівня. Для економік з подібним до українського рівнем економічного розвитку природним вважається безробіття на рівні 5–6 %. Для більш розвинених економік цей показник вищий.

Уряди країн використовують такі заходи, спрямовані на подолання високого рівня безробіття:

- стимулювання зростання сукупного попиту і витрат за допомогою зменшення податкового навантаження на платників, збільшення соціальної допомоги малозабезпеченим;
- сприяння підприємцям, що створюють нові робочі місця, застосуванням до них податкових пільг та пільгового надання кредитів;
- організація громадських робіт, що гарантують тимчасове працевлаштування непрацюючим;
- укладання з профспілками та спілками підприємців угод про спільні дії з обмеження безробіття;
- організація роботи державних служб зайнятості.

Саме служби зайнятості відіграють вирішальну роль не тільки в обмеженні безробіття, яке існує, а й у запобіганні його виникненню. За українським законодавством Державна служба зайнятості покликана виконувати такі функції:

- обліковувати вільні робочі місця та звільнених з роботи громадян;
- організувати професійне навчання та перенавчання осіб, що втрачають роботу;
- виплачувати різні види допомоги з Фонду страхування на випадок безробіття;
- брати участь у розробленні загальнодержавних і місцевих програм зайнятості населення та його соціального захисту в разі безробіття.

7.4. Чому виникає інфляція та до яких наслідків призводить висока інфляція

Інфляція є підвищенням загального рівня цін на всі речі та послуги. Вона так само, як і безробіття, породжується порушенням певних

економічних пропорцій на загальнонаціональному рівні. Тому її наслідки зачіпають усіх без винятку громадян країни.

Рівень інфляції зазвичай оцінюють показником річного **темпу інфляції**.

Темп інфляції пов'язаний з показником зміни загального рівня цін P , або, іншими словами, з **індексом цін**. Його ми згадували у темі 6, коли пояснювали відмінності між номінальним та реальним ВВП, та використовували у формулі $\text{ВВП}^r = \frac{\text{ВВП}^n}{P}$.

Індекс цін може подаватися двома показниками: **індексом споживчих цін**, коли до уваги беруться лише ціни всіх споживчих товарів, та **індексом-дефлятором**, коли враховуються всі товари споживчого та виробничого призначення.

Індекс споживчих цін певного року показує, на скільки споживчий кошик – визначений набір речей та послуг – став для споживача дорожчим або, навпаки, дешевшим порівняно з попереднім роком. Індекс цін визначають за формулою

$$P = \frac{\text{Ціна споживчого кошика поточного року}}{\text{Ціна споживчого кошика попереднього року}}$$

Якщо нам відомий індекс цін, то можемо розрахувати річний темп інфляції π за формулою

$$\pi = P \times 100\% - 100\%.$$

Наприклад, якщо в Україні 2009 року індекс споживчих цін становив 1,123, то темп інфляції був $\pi = 1,123 \times 100\% - 100\% = 12,3\%$.

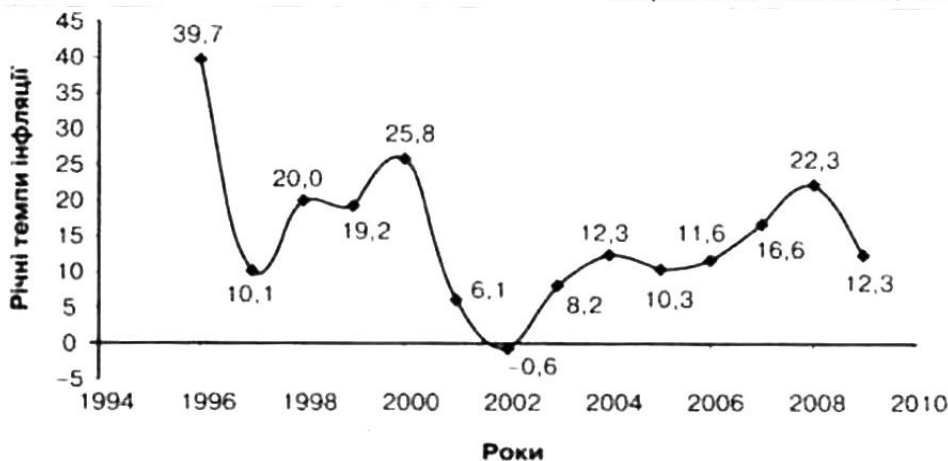
Інфляція, що не перевищує 10 %, називається **помірною**.

Інфляція вища від 10 %, але яка не переходить межу в 100 %, називається **галопуючою**.

Інфляція, яка перевищує 100 %, називається **гіперінфляцією** і справляє на економіку найбільш руйнівний вплив.

На початку 1990-х років в українській економіці була гіперінфляція. В окремі роки тоді темп інфляції перевищував 1000 %!

Значення річного темпу споживчих цін починаючи з 1996 року ілюструє графік 7.3.

Графік 7.3

Річні темпи інфляції в Україні

Пояснення до графіка

Графік відбиває те, що за весь аналізований період українська економіка демонструвала ценову нестабільність, що виявлялось у стрімких змінах (зростаннях та падіннях) річних темпів інфляції.

Відносно стабільністю характеризувався період 2001–2007 років, коли інфляція загалом була помірною. У 2008–2010 рр. інфляція знову набула ознак галопуючої.

Інфляція може мати різні причини. За причинами вирізняють такі два види, як інфляція попиту та інфляція витрат (шок пропонування).

Інфляція попиту виникає тоді, коли поштовх до зростання загального рівня цін дають чинники на боці сукупного попиту. При цьому сукупне пропонування залишається незмінним.

Серед найважливіших чинників інфляції попиту назовемо такі:

- перевищення видатків державного бюджету над бюджетними надходженнями ($G > T$), що спричиняє дефіцит державного бюджету;
- інфляційні очікування споживачів, які спонукають їх до скорочення заощаджень та збільшення поточних споживчих витрат;
- дешеві (за низької ставки процента за кредит) гроші, що спонукають домашні господарства до збільшення споживання, а підприємців – до додаткових інвестицій.

Інфляція витрат, або шок пропонування, виникає за умови, що поштовх до зростання загального рівня цін іде від сукупного пропонування, коли скорочується випуск товарів, а сукупний попит залишається без змін.

Найважливішими чинниками інфляції витрат вважаються такі:

- дорожчання та вичерпування природних енергетичних та мінеральних ресурсів – нафти, газу, вугілля, металевих руд;
- відносно подорожчання ресурсу праці внаслідок такого зростання заробітної плати, що випереджає зростання продуктивності праці.

Зазвичай інфляція попиту та інфляція витрат поєднуються, утворюючи так звану *інфляційну спіраль*. Її суть полягає в тому, що інфляція попиту переростає в інфляцію витрат, і навпаки. Логіку подій можна подати таким логічним ланцюжком:

$$\underbrace{(G-T)\uparrow \rightarrow AD\uparrow \rightarrow P\uparrow}_{\text{Інфляція попиту}} \rightarrow \underbrace{W\uparrow \rightarrow AS\downarrow \rightarrow P\uparrow}_{\text{Інфляція витрат}} \rightarrow \dots$$

Цей логічний ланцюжок відображає те, що поштовх до інфляції попиту може дати зростання дефіциту державного бюджету, коли видатки G перевищують податкові надходження T . Інфляція попиту перетворюється в інфляцію витрат, тому що на тлі загального зростання цін дорожчають виробничі ресурси, зокрема, зростає ціна ресурсу праці – зарплата (W). Це спричиняє зменшення виробничих можливостей підприємців та скорочення загального випуску й сукупного пропонування.

Причиною інфляції може стати й монополізм виробників певних видів обмежених ресурсів. Так, у 1970-х роках об'єднані в організацію ОПЕК країни-імпортери нафти двічі (у 1974 та 1979–1980 рр.) різко збільшили ціну на нафту. Підвищення цін трансформувалося в очікування зростання цін на інші виробничі ресурси. В економіці розвинутих країн трапився так званий шок пропонування – раптове суттєве скорочення випуску. У середньому щорічне зростання цін того десятиріччя становило 10–12%. Цінова нестабільність поєдналася з найглибшим у другій половині ХХ ст. спадом економік розвинутих країн.

Інфляція має негативні наслідки для національної економіки, найнебезпечніші серед яких:

- **Знецінення грошей та заощаджень.** Для власників грошей зростання цін знижує їхню купівельну спроможність у всіх випадках, крім тих, коли в разі надання грошей у борг передбачена індексація, або зростання зобов'язань боржника відповідно до зростання рівня цін.
- **Зменшення купівельної спроможності споживачів та рівня їх споживання.** За незмінного рівня доходів і зростаючих цін на товари споживачі здатні придбати менше речей і послуг.
- **Поглиблення нерівності і швидке соціальне розшарування суспільства.** Від інфляції виграють економічні суб'єкти з нефіксованими доходами, у першу чергу причетні до торгівлі та посередницької діяльності. Водночас стають біднішими громадяни з фіксованими доходами – працівники державного сектору економіки: викладачі, лікарі, науковці, працівники культури, а також пенсіонери, студенти, особи з обмеженими можливостями, що одержують соціальну допомогу, тощо.
- **Гальмування технічного прогресу.** Втрата заінтересованості в реалізації досягнень технічного прогресу за інфляції відбувається з двох причин. По-перше, здешевлюється праця, тому втрачається інтерес підприємців до використання дорожчих і технічно досконаліших засобів виробництва. По-друге, нестабільні ціни змушують підприємців відмовлятися від інвестицій у нову, дорожчу, техніку з великим строком окупності.
- **Втрата цінами ролі ринкового регулятора.** За нормальних (у межах помірної інфляції) умов зростання цін є сигналом для збільшення виробництва певних товарів. Тотальне підвищення цін не дає правильних орієнтирів підприємцям щодо перспективних напрямків інвестування, змін структури виробництва, перерозподілу виробничих ресурсів тощо.

Негативні, а іноді й руйнівні наслідки інфляції спонукають уряди країн до **антиінфляційних заходів**.

Для правильного вибору інструментів регулювання інфляції важливо з'ясувати, які причини інфляції переважають – пов'язані із сукупним попитом або із сукупним пропонуванням.

Якщо інфляція більшою мірою спричинена надмірним попитом, то дієвими можуть виявитися такі заходи:

- зростання податків на доходи;
- скорочення видатків державного бюджету;
- подорожчання кредитних ресурсів для інвесторів та осіб, що беруть споживчий кредит.

Якщо інфляція переважно спричинена скороченням пропонування, то тоді ефективними є такі заходи:

- застосування податкових пільг для виробників;
- запровадження більш ефективних та ресурсоощадних технологій, насамперед енергоощадних;
- адміністративне обмеження урядом зростання цін на деякі виробничі ресурси.

Усі антиінфляційні заходи є достатньо суперечливими, тому не гарантують безумовного успіху. Наприклад, усі заходи з обмеження попиту, особливо ті, що спрямовані на зменшення доступності кредитів, можуть спричинити зменшення виробництва і пропонування. У такий спосіб стимулюватиметься зростання цін через інфляцію витрат.

Контроль за цінами та зарплатами може мати успіх лише тоді, коли в суспільстві існує висока довіра громадян до свого уряду. Навіть у такій демократичній країні, як США, де міра довіри достатньо висока, спроби контролювати ціни значного ефекту не принесли. В економічній історії США були дві подібні масштабні спроби. Під час Другої світової війни жорсткий контроль за цінами зумовив появу дефіциту та реалізацію дефіцитних товарів на так званому чорному ринку. У період правління президента Річарда Ніксона у 1971–1974 рр. після спроб контролю цін спочатку відбулося їх зменшення, але потім вони знову зросли.

Із фактів, які підтверджують обмежену ефективність антиінфляційних заходів, випливає висновок про те, що інфляцію легше не допустити, ніж потім обмежити.

Розглянуті антиінфляційні заходи були типовими для ринкових економік розвинених країн. У перехідних економіках та економіках з несформованими ринками, до яких належить і українська, використовувалися й інші антиінфляційні заходи. До нетипових для розвинених економік, але необхідних для менш розвинених, належать такі антиінфляційні заходи:

- здійснення грошових реформ, наприклад, в Україні – реформа з упровадження гривні 1996 року, що суттєво стримало інфляцію;
- відмова від емісійного (за допомогою випуску в обіг додаткових грошей) фінансування дефіцитів державних бюджетів;

- обмеження так званої доларизації – використання в обігу валюти іншої країни, що підриває стабільність власної національної валюти і підштовхує інфляцію;
- протидія зовнішнім інфляційним чинникам, наприклад, скорочення імпорту таких товарів, як нафта, газ, ціни котрих постійно зростають;
- обмеження так званої втечі від національних грошей, коли громадяни купують будь-які товари і не здійснюють заощаджень, стимулювання заощаджень такою ставкою процента за банківськими вкладками та за державними облигаціями, яка перевищує темп інфляції;
- підтримка конкуренції на внутрішніх ринках та обмеження вітчизняних монополістів;
- боротьба з тіньовою економікою, у межах якої ціни й доходи неконтрольовані.

Підсумки теми

- ☑ Економічні коливання (цикли), безробіття та інфляція є виявами порушення тих загальних пропорцій, що гарантують цілісність національної економіки.
- ☑ Циклічний рух економіки виявляється в середніх та довгих циклах. Головною причиною середніх циклів є зміни обсягу сукупних витрат, передусім інвестиційних. Довгі хвилі мають матеріальною основою перехід від одного технологічного способу виробництва до іншого.
- ☑ Безробіття – економічне явище, за якого пропонування праці перевищує попит на неї. Безробіття буває структурне, фрикційне та циклічне. Структурне безробіття пов'язане з технологічними змінами виробництва й виникненням потреби в нових професіях та у вищому рівні кваліфікації. Фрикційне безробіття спричиняється добровільною відмовою від роботи в пошуках ліпших умов праці, заробітків, кар'єрного зростання. Циклічне безробіття зумовлюється входженням економіки в період економічного спаду (кризи). Структурне та фрикційне безробіття формують природний рівень безробіття. Безробіття, що перевищує природний рівень, а саме циклічне, має для економіки значні негативні наслідки, що вимагають дій уряду з його обмеження.

- ☑ Загальний рівень фактичного безробіття визначається за формулою

$$u' = \frac{U}{L} \times 100\%.$$

- ☑ Інфляція – явище загального зростання цін – спричиняється невідповідністю сукупного попиту та сукупного пропонування. У разі раптового збільшення сукупного попиту на тлі незмінного пропонування виникає інфляція попиту, у разі зменшення пропонування за незмінного попиту – інфляція витрат (шок пропонування). Галопуюча та гіперінфляція справляють суттєвий негативний вплив на економіку й потребують антиінфляційних дій уряду.
- ☑ Рівень інфляції, оцінюваний за індексом споживчих цін, визначається за формулою

$$P = \frac{\text{Ціна споживчого кошика поточного року}}{\text{Ціна споживчого кошика попереднього року}}$$

Для розрахунку річного темпу інфляція використовують формулу

$$\pi = P \times 100\% - 100\% .$$

МОЖЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАТЬ, ЗДОБУТИХ ПІСЛЯ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

- Усвідомлення закономірного характеру чергування піднесенень і спадів і особливо обов'язкового настання піднесенень формує оптимістичний погляд на перебіг економічних подій. Це дуже важливо для людей, які живуть у період кризового спаду економіки та відчувають його згубні наслідки.
- Розуміючи природу безробіття та усвідомивши необхідність фрикційного та структурного безробіття, ви без фаталізму та надмірного песимізму сприйматимете інформацію про зміни рівня безробіття та активно шукатимете способів його уникнення. А знаючи про організаційні заходи, до яких вдається держава для обмеження безробіття, ви зможете своєчасно скористатися ними у власних інтересах.
- Ознайомлення з методами вимірювання інфляції сприятиме свідомому сприйняттю інформації про динаміку цін у країні. А розуміння причин інфляції допоможе передбачити наслідки певних дій уряду.

 Контрольні запитання та завдання

- 1** Повоєнне економічне зростання 1945–1990 років у США переривалось економічними спадами в такі роки: 1949–1950, 1958, 1961, 1971–1972, 1975, 1982–1983 рр. Визначте, скільки в середньому тривав економічний цикл.
- 2** Яке безробіття (циклічне, структурне чи фрикційне) може виникнути в кожній з наведених ситуацій:
  - а) відбулося закриття шахт у зв'язку зі скороченням видобутку вугілля;
  - б) ускладнена процедура працевлаштування на новому робочому місці;
  - в) погіршився загальний стан економіки і розпочалося скорочення виробництва;
  - г) у сільському господарстві запроваджуються технології, які передбачають комплексну автоматизацію?
- 3** Обчисліть ціну споживчого кошика та індекс споживчих цін за такими умовними даними:
  - а) споживчий кошик складається з чотирьох товарів, і нормативи їх споживання такі:

товар А – 10 од.;	товар В – 50 од.;
товар Б – 2,5 од.;	товар Г – 7 од.;
  - б) ціни чотирьох товарів у попередньому та поточному роках були відповідно такі:

товар А – 50 і 55 грн;	товар В – 20 і 24 грн;
товар Б – 10 і 8 грн;	товар Г – 8 і 8 грн.
- 4** Визначте індекс цін і темп інфляції за такими даними: ціна споживчого кошика поточного року становить 570 од., а ціна відповідного споживчого кошика минулого року – 510.
- 5** Визначте рівень фактичного безробіття. Кількість зайнятих в економіці – 16 500 тис. осіб, а безробітних – 1420 тис. осіб. Якою стала чисельність безробітних за нових умов, якщо кількість працездатних осіб не змінилася, а рівень безробіття досяг 9,5 %?

Тема 8. Державне регулювання економіки

 Після вивчення теми ви знатимете

- чому держава (уряд) регулює економіку;
- як уряд регулює економіку через державні фінанси та що таке державний бюджет;
- як регулюється економіка через зміни кількості грошей в обігу;
- що таке суспільні блага;
- чому важливо обмежувати монополію та в який спосіб це може робити уряд.

 Раніше здобути знання, які треба використати для засвоєння матеріалу теми

- суб'єкти економічних відносин та їхня взаємодія;
- дія механізмів ринкової конкуренції та саморегулювання;
- переваги та недоліки ринкової економіки;
- грошові агрегати.

Сучасна економіка неможлива без держави в ролі суб'єкта економічних відносин. Держава повинна мати власні ресурси, створювати певні продукти і послуги, регулювати розподіл доходів між різними верствами суспільства, спрямовувати економіку на досягнення визначених цілей тощо. Про це вже побіжно йшлося у темах 3 та 5. У цій же темі про функції держави в економіці ми розкажемо докладно.

8.1. Чому держава (уряд) регулює економіку

Уряд повинен регулювати економіку, тому що сам по собі ринок із властивими йому механізмами конкуренції та саморегулювання не може вирішити багатьох важливих проблем як для суспільства в цілому, так і для громад окремих міст і селищ.

Наведемо деякі приклади таких невирішуваних ринком проблем.

➤ Жоден ринковий механізм не стимулює підприємців зберігати природне довкілля, менше його забруднювати. Навпаки, додаткові витрати, пов'язані з запровадженням так званих чистих технологій, зменшують прибутковість виробництва.

➤ Ринок не розподіляє ресурси на користь неприбуткових видів діяльності та тих, що можуть забезпечити приріст доходів лише у від-

даленому майбутньому. За ринковими законами без відповідної оцінки може залишитися праця філософа або науковця, художника або композитора, адже результати їхньої діяльності формують те, що не має грошової оцінки, – культуру нації, або ж ця діяльність не зразу дає конкретні результати.

➤ Значна тривалість проектів та обмеженість ресурсів окремих підприємців не викликає в них бажання будувати дороги, мости, порти, дамби, очисні споруди.

➤ Окремі економічні суб'єкти за власний кошт не розпочинають заходи з благоустрою міст, не створюють національних парків, не забезпечують правопорядок і захист прав і свобод особистості. Причиною цього є неможливість стягнення плати за користування всіма згаданими вигодами з конкретних їх споживачів, що передбачає ринок.

Оскільки описані та інші проблеми не вирішуються за ринкового саморегулювання, то відповідальність за їх розв'язання бере на себе держава (уряд).

Діяльність держави не може бути спонтанною або хаотичною. Тому уряд повинен формувати та втілювати в життя науково обґрунтовану економічну політику.

Під **державною економічною політикою** розуміють систему заходів, до яких удається уряд для досягнення цілей, що відображають суспільні інтереси. Тому найважливішими елементами державної політики є:

- визначені цілі;
- засоби (інструменти) досягнення цих цілей.

Основними економічними **цілями** держави (уряду) у формуванні економічної політики стають:

- певні обсяги ВВП країни та ВВП на душу населення (одного громадянина);
- повна зайнятість, або обмеження безробіття до рівня *природного*;
- цінова стабільність, за якої інфляція не виходить за межі *помірної*.

Проміжними (неосновними) на певних етапах можуть ставати такі цілі, як обмеження коливань курсу національної валюти, подолання надмірного соціального розшарування суспільства, членство у певних об'єднаннях або міжнародних організаціях тощо.

Інструменти державного регулювання економіки різняться залежно від того, у межах якої політики вони здійснюються – податково-бюджетної (фінансової) чи грошової.

8.2. Як уряд регулює економіку інструментами податково-бюджетної (фінансової) політики та що таке державний бюджет

Здійснюючи податково-бюджетну (фінансову) політику, уряд використовує такі особливі інструменти:

- податки;
- податкові пільги;
- державні закупівлі товарів;
- соціальні трансферти (соціальна допомога).

Схематично податково-бюджетну (фінансову) політику можна подати так (схема 8.1).

Схема 8.1

Податково-бюджетна (фінансова) політика

Пояснення до схеми

1. Схема відбиває те, що основні цілі економічної політики уряду: необхідні країні обсяги ВВП, повна зайнятість, за якої безробіття не перевищує природного рівня, стабільність цін – за податково-бюджетного регулювання економіки досягаються особливими інструментами.
2. Такими інструментами є податки, податкові пільги, державні закупівлі товарів, соціальна допомога малозабезпеченим та незахищеним верствам населення.

Податково-бюджетна політика стає особливо дієвою, коли економіка виходить із кризи. У цей час уряди зменшують податкове навантаження на підприємців і споживачів, розширюють коло соціальних програм для малозабезпечених верств, для безробітних тощо.

Найважливішим інструментом впливу на економіку є податки.

Податками називаються обов'язкові платежі, які держава стягує з окремих осіб, підприємств, організацій у державний бюджет.

Порядок стягнення всіх видів податків, податкові ставки та податкові пільги впорядковуються особливим державним документом – Податковим кодексом країни. Перший Податковий кодекс України був ухвалений наприкінці 2010 р. і набув чинності з 1 січня 2011 р. До цього часу стягнення різних податків здійснювалося за окремими законами.

Податкова система будь-якої країни передбачає стягнення **різних видів податків**. Основними з них є такі:

- **Особистий прибутковий податок, або податок з фізичних осіб**. Платниками податку є фізичні особи – наймані працівники, а також підприємці як власники особистих доходів, одержаних за виконувани ними функції управління.
- **Податок на прибуток корпорацій, або податок на прибуток підприємств**. Платниками цього податку є юридичні особи – підприємства, установи. Об'єктом оподаткування – тим, з чого стягується податок, є прибуток корпорації (підприємства) незалежно від сфери діяльності.
- **Податок на майно або капітал**. Платниками цього податку стають власники майна та капіталу – землі, будинків, транспортних засобів, будівель, споруд, устаткування тощо. Податок виконує *перерозподільну функцію*, оскільки дає можливість поповнювати державний бюджет за кошт багатших громадян – власників майна та капіталу. Так створюється джерело для соціальних виплат біднішим верствам суспільства.
- **Акциз**. Є податком на споживання, що стягується в момент придбання певного товару й означає фактичне вилучення з доходу споживача. Акциз стає частиною ціни (процентом ціни) не всіх, а лише деяких, так званих підакцизних, товарів. Зазвичай такими товарами є горілчані, тютюнові вироби, ювелірні прикраси тощо. Перелік таких товарів визначається урядом.
- **Податок на додану вартість (ПДВ)**. Сплачується з усіх товарів, тому його називають універсальним акцизом. Оскільки ПДВ закладається в ціну товарів, що купуються кінцевими споживачами, то саме вони стають фактичними платниками цього податку. Продавці зазвичай зазначають на товарних чеках та ярликах дві ціни – без ПДВ та з ПДВ, намагаючись підкреслити цим те, що саме податок на додану вартість збільшує ціну для споживача.
- **Податок (податки) із соціального страхування**. Стягується з метою формування фондів соціального страхування. Є страховим внеском, що визначається планами обов'язкового пенсій-

ного, медичного, на випадок безробіття тощо страхування. Платниками податку стають і підприємці, і наймані працівники.

- **Мито.** Зазвичай є податком на товари, що імпортуються, але іноді встановлюється й на експортовані товари. Платниками імпортного мита стають підприємці, що ввозять товар з-за кордону, тому він може виконувати функцію захисту вітчизняних виробників від конкуренції іноземних. Але імпортне мито, яке робить імпортовані товари дорожчими, зрештою, сплачує споживач товару.

З 1 січня 2011 року в Україні стягуються такі основні податки:

- податок на доходи з фізичних осіб;
- податок на прибуток підприємств;
- податок на додану вартість;
- акцизний податок;
- мито;
- плата за землю;
- екологічний податок;
- фіксований сільськогосподарський податок;
- податок на нерухоме майно, відмінне від земельної ділянки;
- єдиний податок для суб'єктів малого підприємництва;
- єдиний соціальний внесок на загальнообов'язкове державне соціальне страхування.

Кожен податок стягується за певною податковою ставкою. **Податкова ставка** – це частка доходу у відсотках, яка відраховується платниками до державного бюджету. Для її розрахунку використовується формула

$$t_1 = \frac{T_1}{Inc} \times 100\%, \quad (8.1)$$

де t_1 – податкова ставка; T_1 – стягнута сума податку; Inc – дохід, який оподатковується і називається *базою оподаткування*.

Саме на величину стягнутих податків зменшується дохід у розпорядженні кожного економічного суб'єкта.

Кількісні значення податкових ставок для різних податків зафіксовані в податковому законодавстві. Знаючи податкові ставки, можна визначити суму відрахувань податку до бюджету. Відповідно, на цю суму зменшується дохід, який залишається в розпорядженні особи.

Приклад. Водієві тролейбуса нарахована заробітна плата в розмірі 5500 грн. Який податок на доходи з фізичних осіб буде сплачено з цієї

суми до бюджету та який дохід залишиться в розпорядженні водія, якщо в Україні ставка за цим податком дорівнює 15 %?

Для визначення суми сплаченого податку скористаємося формулою (8.1), з якої випливає, що $T_1 = \frac{t_1 \times Inc}{100\%} = \frac{15 \times 5500}{100} = 825$ грн.

Дохід у розпорядженні, що залишається після сплати податку, становитиме 4675 грн ($5500 - 825 = 4675$).

Податкова пільга – це перевага, яку дістають від уряду лише деякі платники податків, якщо це відповідає економічним інтересам та цінностям суспільства. До найчастіше використовуваних урядом податкових пільг належать такі:

- **Неоподатковуваний мінімум заробітної плати** – передбачає, що з податкової бази (грошової суми, яка оподатковується) виключається частина доходів, яка тотожна мінімальній заробітній платі. Існує світовий досвід установа мінімальної неоподаткованої заробітної плати на рівні прожиткового мінімуму для громадян країни.
- **Капітальні знижки** – щорічне зменшення оподаткованого прибутку на ту частину, що одержана від використання устаткування, яке забезпечує енергозбереження або незабруднення довкілля.
- **Податковий кредит** – зменшення суми оподаткованого прибутку на величину інвестицій та видатків на науково-дослідні та конструкторські розробки.
- **Соціальні знижки** – зменшення оподаткованого прибутку на величину тих витрат, що забезпечують здійснення певних соціальних програм, наприклад, працевлаштування молоді, людей з обмеженими можливостями, благодійництво та меценатство.

Крім податків як інструмент податково-бюджетної політики, як уже зазначалося, використовуються державні закупівлі та соціальні трансферти.

Державні закупівлі – це видатки бюджету на придбання речей та послуг, що пов'язані зі створенням суспільних благ, про які йтиметься далі. Зазвичай для здійснення державних закупівель уряд провадить конкурси (тендери) для відбору продавців, що запропонують ліпшу якість товарів за меншої ціни.

Соціальні трансферти – це різні види допомоги у грошовій або речовій формі, які безоплатно одержують громадяни країни. Один з видів такої допомоги – виплати з безробіття – ми згадували в темі 7. Громадяни можуть також одержувати соціальну допомогу на дітей, непрацездатних членів родини, для відшкодування частини комунальних платежів тощо.

Податки, державні закупівлі, соціальні трансферти є важливими складниками державного бюджету. **Державний бюджет** – це головний фінансовий документ країни, в якому відображені джерела державних ресурсів та напрямки їх використання. Спрощену форму державного бюджету демонструє схема 8.2.

Надходження T	Видатки G^*
<ul style="list-style-type: none"> • податкові • неподаткові 	<ul style="list-style-type: none"> • державні закупівлі товарів та послуг • державні інвестиції • соціальні трансферти • виплати з обслуговування державного боргу

Схема 8.2

Державний бюджет

Пояснення до схеми

Податкові надходження до бюджету охоплюють відрахування за всіма розглянутими нами раніше та іншими податками, які стягує держава.

Неподаткові надходження формуються доходами державних установ та організацій, доходами від продажу державного майна та від операцій з капіталом, що належить державі.

Державні закупівлі товарів та послуг забезпечують діяльність урядових установ, державних освітніх, медичних, культурних, наукових закладів, армії, судів, митниці тощо.

Державні інвестиції – це капіталовкладення в розвиток тих галузей або окремих підприємств, які фінансуються або підтримуються державою. Зазвичай такими є галузі виробничої інфраструктури – автомобільні дороги, залізниці, аеропорти тощо.

Виплати з обслуговування державного боргу містять власне суму боргу, яку треба повернути позичальникам, та проценти.

Податки є важливим елементом середовища, в якому працюють підприємці. Привабливість або непривабливість країни для ведення бізнесу за показниками стягнення податків визначає місце країни у світовому рейтингу. Україна в міжнародному рейтингу «Сплата податків – 2010» на тлі інших пострадянських країн посідала таке місце (табл. 8.1):

* У цій схемі для спрощення припускається, що G охоплює й трансферти, хоч у темі 6 для пояснення загальної моделі обігу була використана формула $G = T - TR$.

Таблиця 8.1

Дані світового рейтингу «Сплата податків – 2010»

Країна	Кількість податкових платежів	Частка прибутку, що сплачується у вигляді податків	Місце країни в загальному рейтингу
Естонія	10	49,1	38
Латвія	7	33,0	45
Литва	12	42,7	51
Казахстан	9	35,9	52
Грузія	18	15,3	64
Російська Федерація	11	48,3	103
Вірменія	50	36,2	153
Україна	147	57,2	181
Білорусь	107	99,7	183

Низький рейтинг України у створенні умов для ведення бізнесу через сплату податків зумовлювався не стільки часткою прибутку, який вилучався через податки, скільки дуже великою кількістю податкових платежів та неузгодженістю податкового законодавства. За новим Податковим кодексом передбачається сплата 18 податків і платежів.

Для ефективного державного регулювання економіки принципово важливим є те, як збалансований бюджет, тобто як співвідносяться надходження (T) та видатки (G). За цим співвідношенням бюджет може бути:

- **дефіцитний**, коли видатки перевищують надходження, тобто $G > T$;
- **профіцитний**, коли видатки менші, ніж надходження, тобто $G < T$;
- **з нульовим сальдо**, коли видатки та надходження збігаються $G = T$.

Дефіцитний бюджет означає, що держава живе невідповідно до своїх доходів, витрачає більше, ніж одержує.

На перший погляд, до дефіцитного державного бюджету може бути тільки негативне ставлення. Але практика свідчить про те, що й у розвинених країнах – Франції, Великобританії, Швеції – бюджети можуть мати від'ємне сальдо, тобто бути дефіцитними.

Економічна наука обґрунтувала, а практика багатьох країн підтвердила природність дефіцитного бюджету для періодів економічних спадів (криз). Але дефіцити періодів економічних спадів мають компенсуватися профіцитами періодів економічного піднесення.

Для оцінки і дефіцитів, і профіцитів бюджету використовують не абсолютні показники, а відносні – обсяг дефіциту або профіциту визначають у процентах до створеного в економіці ВВП, використовуючи таку формулу:

$$BD = \frac{G - T}{\text{ВВП}} \times 100 \%, \quad (8.2)$$

де BD – дефіцит бюджету, оцінений як частка ВВП.

Безпечною для економік розвинених країн вважається частка дефіциту бюджету у ВВП на рівні 3 %. Для менш розвинених країн бажано, щоб вона не перевищувала 1,5 %.

У новітній економічній історії України найбільшим був дефіцит бюджету 1997 р. – 7,8 % ВВП. Дефіцити зведеного (центральної та місцевих влад) бюджету другої половини 2000-х років в Україні унаочнює схема 8.3.

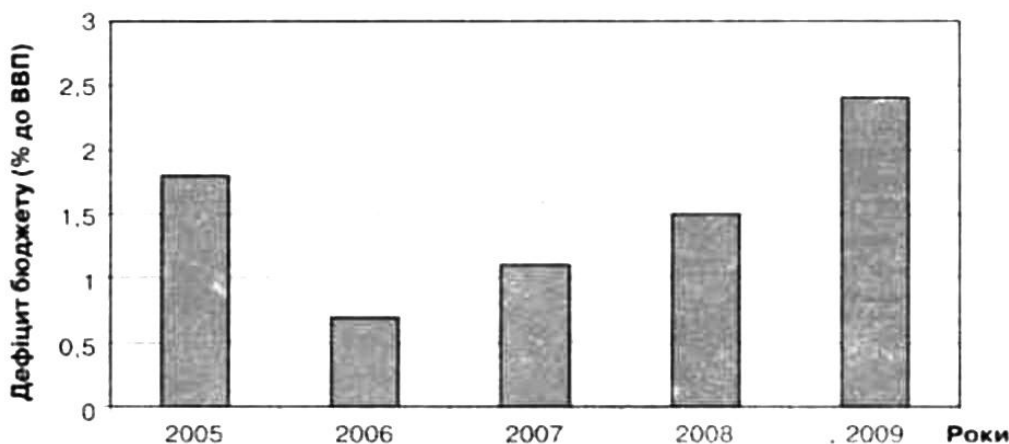

Схема 8.3

Дефіцити зведеного бюджету України у % до ВВП

Пояснення до схеми

Схема ілюструє помітне збільшення рівня дефіциту бюджету в кризовому 2009 році, що підтверджує існування зв'язку між перебуванням економіки у кризовому стані та зростанням дефіциту бюджету.

Якщо дефіцити бюджетів одних періодів не компенсуються (відшкодовуються) профіцитами інших періодів, то держава фінансує брак коштів за допомогою внутрішніх (у власних громадян) та зовнішніх (віноземців) запозичень. У такий спосіб виникає **державний борг**.

Підтвердженням існування боргу є державні облигації, за якими держава сплачує проценти. Після настання терміну повернення боргу уряд викуповує державні облигації.

Державний борг і дефіцит державного бюджету пов'язані як причина та наслідок: борг виникає, тому що є дефіцит: що довше зберігатиметься дефіцитний бюджет, то більшим стає борг держави.

8.3. Як регулюється економіка змінами кількості грошей в обігу

Здійснюючи грошову політику, уряд використовує зміну грошового пропонування – кількості грошей в обігу. Для цього він застосовує такі інструменти, як грошова емісія, купівля-продаж валюти, регулювання діяльності комерційних банків. Схематично грошову політику можна зобразити так (схема 8.4).

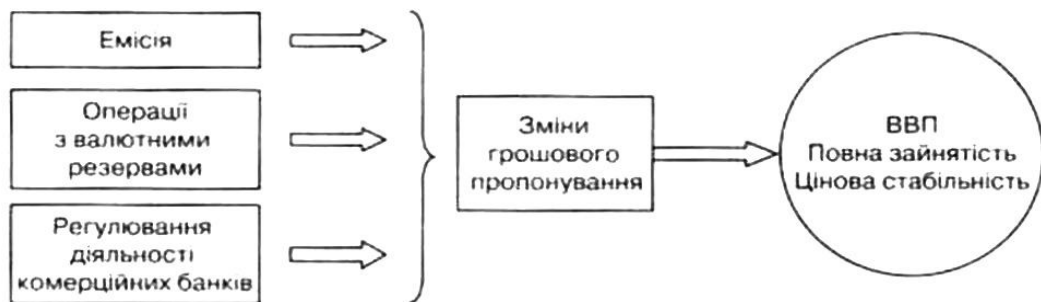

Схема 8.4

Грошова політика

Пояснення до схеми

Схема демонструє те, що основні цілі економічної політики уряду – бажані показники ВВП, зайнятості та цін – у межах грошової політики досягаються через зміни грошового пропонування.

Для змін грошового пропонування використовують три основні засоби: емісію, операції з валютними резервами, регулювання діяльності комерційних банків.

Емісія грошей – випуск додаткових грошей, що здійснюється центральним банком країни. Це збільшує грошовий агрегат $M0$.

Операції з валютними резервами передбачають, що коли центральний банк продає валюти інших країн за національні гроші, то кількість грошей в обігу зменшується. Коли ж він купує валюти інших країн і поповнює державні резерви, то кількість національних грошей в обігу збільшується.

Як пояснювалось у темі 3, комерційні банки створюють гроші у формі поточних, короткострокових і довгострокових рахунків, що є елементами грошових агрегатів $M1$, $M2$, $M3$. Тому, **впливаючи на діяльність комерційних банків**, національний банк може сприяти збільшенню саме цих елементів грошового пропонування. Способами такого стимулювання є зменшення норми обов'язкових грошових резервів, які повинен мати кожний комерційний банк, або пом'якшення вимог на одержання ліцензії на банківську діяльність.

Збільшуючи пропонування грошей, центральний банк робить гроші дешевшими, що може стимулювати економічну діяльність за такою логікою:

$$M^S \uparrow \rightarrow i \downarrow \rightarrow I^D \uparrow \rightarrow \text{ВВП} \uparrow, u' \downarrow.$$

Наведений логічний ланцюжок відбиває те, що дешевші гроші – це нижча ставка процента за кредитами. Це сприяє заінтересованості підприємців у інвестиціях (I^D – попит на інвестиції), збільшенню випуску (ВВП) та зменшенню безробіття.

Проте вплив збільшення кількості грошей в обігу на ситуацію в економіці не є однозначним, адже це може викликати інфляцію. Для того щоб цього не сталося, необхідно узгоджувати такі макроекономічні показники:

- грошове пропонування (M);
- реальний ВВП (Y);
- швидкість обігу грошей, або середню кількість оборотів, яку протягом року здійснює одна грошова одиниця (V);
- рівень цін (P).

Зв'язок згаданих величин подається таким рівнянням:

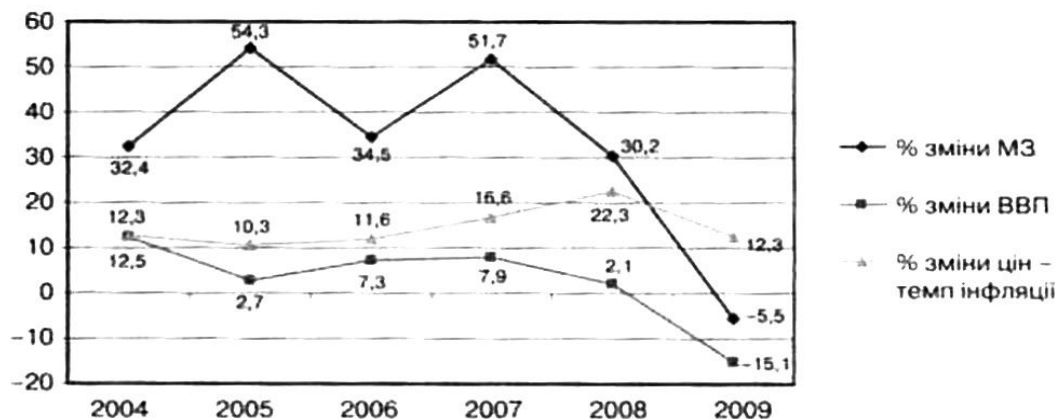
$$M = \frac{P \times Y}{V}. \quad (8.3)$$

Рівняння відображає, що залежність між кількістю грошей, з одного боку, та рівнем цін і реальним ВВП – з другого, є *прямою*. Це означає, що чим більші створений ВВП та загальний рівень цін, тим більше грошей потрібно економіці для обслуговування операцій (взаємин) між економічними суб'єктами. А залежність між кількістю грошей та швидкістю обігу

грошей обернена. Обернена залежність у даному разі означає: чим швидше здійснюється обіг грошей, тим їх для обігу потрібно менше.

З рівняння випливає, що за умови незмінної швидкості обігу грошей збільшення їх кількості (пропонування) в обігу без відповідного зростання обсягів реального ВВП викличе лише зростання загального рівня цін – інфляцію. Тому уряди країн керуються так званим *золотим правилом* – дають згоду на таке збільшення пропонування грошей, яке узгоджується зі змінами реального ВВП, щоб не спричинити інфляції.

Зв'язок трьох згаданих величин – змін ВВП, змін грошового пропонування (за агрегатом М3) та інфляції в українській економіці – зображений на графіку 8.1.

Графік 8.1

Зміни ВВП, М3 та інфляції в Україні

Пояснення до графіка

Графік ілюструє значну невідповідність між змінами грошового пропонування та реального ВВП у кожному з розглянутих років. Ця невідповідність пояснює достатньо високі показники інфляції в українській економіці.

8.4. Що таке суспільні блага

З усієї сукупності благ – речей та послуг, якими ми користуємося, можна виокремити особливі блага, що мають назву суспільних. Їхньою протилежністю є приватні блага.

Суспільні блага мають такі відмітні ознаки:

- їх створення і споживання відповідають суспільним інтересам, оскільки без них суспільство не могло б існувати як спільнота цивілізованих людей;
- вони спрямовані на колективні потреби, для яких індивідуальне (приватне) задоволення було б або неможливим, або економічно недоцільним;
- частку споживання цих благ конкретним споживачем визначити важко або взагалі неможливо;
- з ними пов'язані значні позитивні зовнішні ефекти для суспільства, тому втрати від недостатнього їх виробництва є набагато більшими, ніж витрати на виробництво.

Позитивні зовнішні ефекти – це додаткові вигоди, що має суспільство, громада від виробництва лише певних речей та послуг. До таких, приміром, належить освіта. Її розвиток робить суспільство не тільки багатшим через вищу продуктивність праці, а й більш цивілізованим, придатним для комфортного існування, безпечним для всіх громадян.

Усі згадані особливості суспільних благ пояснюють доцільність їх виробництва під контролем держави та з використанням ресурсів, якими вона володіє. Суспільними благами зі згаданими ознаками є:

- освіта;
- фундаментальна наука;
- культура (музеї, архіви, театри, філармонії тощо);
- збережене довкілля (національні парки, заповідники, чисті вода та повітря, флора та фауна тощо);
- благоустрій міст і селищ;
- правопорядок та справедливий судовий процес;
- захист прав і свобод особистості;
- національна безпека.

Ясна річ, що основним джерелом фінансування суспільних благ має бути державний бюджет.

Р.5. Чому важливо обмежувати монополію та в який спосіб це може робити уряд

Одним із завдань уряду є забезпечення ефективності господарювання в межах усїєї національної економіки. Економіка не може бути ефективною в умовах незахищеної конкуренції та панування монополій. Адже ринкова конкуренція має тенденцію до затухання, а ринкові суб'єкти-конкуренти тяжіють до змов, які б зменшували їхні витрати на здійснення конкурентної боротьби.

Політика, яка спрямована на захист конкуренції та обмеження монополізму, називається **антимонопольною**.

Для здійснення антимонопольної політики в законодавстві визначають:

- *граничну частку ринку*, яка може належати окремому виробникові і після досягнення якої він [виробник] вважається монополістом. За українським законодавством монополістом стає підприємство, якому належить 35 % ринку;
- *види зловживань монопольним становищем*, які тягнуть за собою відповідальність і передбачають компенсацію. Зловживання монопольним становищем – це необґрунтоване завищення цін, нав'язування споживачам додаткових зобов'язань, обмеження виробництва та відмова продавати товар, коли немає альтернативи його придбання в інших продавців, створення перепон для входження нових виробників на ринок.

Органи державної влади, які виявили зловживання за результатами антимонопольних розслідувань, можуть примусово обмежити ціни на продукцію монополіста або домогтися примусового поділу великої компанії на кілька менших.

2002 року закінчився шестирічний судовий процес «США проти «Microsoft»». За результатами розслідування встановлено, що фірма «Microsoft» була монополістом на ринку операційних систем (операційна система MS DOS). Пізніше антимонопольне розслідування діяльності «Microsoft» продовжила комісія Європарламенту. Воно стосувалося відповідності дій цієї компанії європейському антимонопольному законодавству і конкретно стосувалося вбудованого в OS Windows програвача аудіо- та відеофайлів Media Player.

Ці факти свідчать про прискіпливу увагу урядів розвинених країн до діяльності навіть світових лідерів комп'ютерної техніки в тих випадках, коли очевидне зловживання монопольним становищем.

Підсумки теми

- ☑ Державна економічна політика – це система заходів, до яких удається уряд для досягнення цілей. Основними економічними цілями уряду у формуванні економічної політики стають: досягнення певних обсягів ВВП, забезпечення повної зайнятості, цінова стабільність.
- ☑ Податково-бюджетна (фінансова) політика передбачає використання урядом податків та державних витрат для регулювання економіки. Податки – обов'язкові платежі до державного бюджету, перелік, ставки, порядок стягнення яких визначаються Податковим кодексом країни. Основними є податки на доходи з фізичних осіб, на прибуток підприємств, ПДВ, акциз, мито, податки на майно.
- ☑ Податкові й неподаткові надходження формують державний бюджет, основними напрямками використання (витрачання) якого стають державні закупівлі товарів, державні інвестиції, соціальні трансферти та виплати з обслуговування державного боргу. Державний бюджет стає дефіцитним, коли $G > T$. Дефіцит бюджету оцінюється як відносна величина у процентах до ВВП за формулою

$$BD = \frac{G - T}{Y} \times 100\%$$

- ☑ Основним змістом грошової політики уряду є вплив через зміни кількості грошей в обігу на ВВП, зайнятість та рівень цін. Зміна кількості грошей досягається за допомогою емісії, операцій з валютними резервами та через вплив на діяльність комерційних банків.
- ☑ Для того щоб зміни кількості грошей не спричиняли інфляції, необхідно узгоджувати їх зі змінами реального ВВП, загального рівня цін та швидкості обігу грошей, зважаючи на залежність $M = \frac{P \times Y}{V}$.
- ☑ Суспільні блага – особливі продукти, створення яких відповідає інтересам суспільства в цілому. Вони пов'язані з колективними потребами, витрати на відшкодування яких не можуть бути здійснені за кошти окремих споживачів та які формують позитивні зовнішні ефекти. До суспільних благ належать освіта, наука, культура, збережене природне довкілля, правопорядок та судоустрій, здійснення прав та свобод громадян, національна безпека.

- Антимонопольна політика уряду – це діяльність, спрямована на підтримку конкуренції з метою забезпечення необхідного рівня економічної ефективності. Здійснюючи антимонопольну політику, уряд визначає граничну частку ринку, яку може контролювати один виробник, та перелік заборонених зловживань монопольним становищем.

МОЖЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАТЬ, ЗДОБУТИХ ПІСЛЯ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

- Після вивчення цієї теми має змінитись ваше ставлення до податків, якщо воно раніше було негативним. Тепер ви сприймаєте їх не тільки як тягар, що покладається на громадян державою, але і як суспільно корисне явище. Адже існування податків забезпечує фінансування освіти, науки, культури, національної безпеки тощо.
- Знання всіх видів податків, що їх має сплачувати громадянин, допоможе вам у спілкуванні з представниками податкових органів, під час заповнення податкової декларації.
- Знаючи причини та наслідки появи дефіциту бюджету, ви зможете критично оцінити політичні програми тих партій та рухів, які декларують збільшення соціальних витрат, але не пропонують заходів щодо збільшення доходів бюджету.
- Дізнавшись про наслідки збільшення кількості грошей в обігу, ви зможете передбачити вплив емісії та інших дій уряду в грошовій сфері на добробут вашої родини.

Контрольні запитання та завдання

- 1** Визначено, що підприємство має сплатити податок на прибуток у обсязі 70 тис. умов. од. Прибуток становив 250 тис. умов. од. Якою є ставка оподаткування? Який прибуток залишиться в розпорядженні підприємства?
- 2** 2009 року видатки зведеного бюджету України становили 312 028 млн грн, а доходи – 297 845 млн грн. Визначте абсолютний та відносний дефіцит бюджету, якщо відомо, що ВВП цього року дорівнював 914 720 млн грн.

- 3** Поясніть, кого й до чого стимулює кожна податкова пільга, про яку йшлося у темі.
- 4** 2010 року грошова маса в українській економіці зросла за показником МЗ на 15,3 %, а реальний ВВП зменшився на 15,3 %. На скільки мали б змінитися ціни за показником темпу інфляції, якщо б цього року швидкість обігу грошей залишалася незмінною?
- 5** У період 2005–2009 рр. кількість грошей в обігу за показником МЗ та ставка процента комерційних банків за кредитами змінювалися так, як це показано в таблиці:

Показник	2005 р.	2006 р.	2007 р.	2008 р.	2009 р.
МЗ (зміна у %)	54,3	54,7	53,7	30,2	-5,5
Ставка комерційних банків (%)	16,2	15,2	13,9	17,5	20,9

Чи в усі роки реалізувався стимулювальний вплив грошової політики (за логікою $M \uparrow \rightarrow \downarrow$)?

РОЗДІЛ 4

СВІТОВА ЕКОНОМІКА

Тема 9. Міжнародна торгівля, валютні відносини, рух капіталів між країнами

 Після вивчення теми ви знатимете

- що таке світове господарство;
- чому існує міжнародна торгівля та що відображає торговий баланс країни;
- що таке валютні відносини та від чого залежить курс національної валюти;
- в яких формах здійснюється міжнародний рух капіталів та як він відображається у платіжному балансі країни;
- які функції виконують міжнародні валютно-фінансові організації.

 Раніше здобуті знання, які треба використати для засвоєння матеріалу теми

- поняття валового внутрішнього продукту;
- особливості формування цін на різних ринках;
- зміст понять «експорт», «імпорт»;
- зміст явища *поділ праці*.

Економіки всіх країн світу є складниками світової економіки. Важливою ознакою сучасних національних економік є **відкритість**.

Відкритість економік означає, що країни купують і продають товари та послуги на світових ринках, позичають іншим країнам або беруть позики, стають членами міжнародних економічних організацій, беруть участь у міграції трудових ресурсів з країни в країну, установлюють і підтримують курс національної валюти щодо інших валют тощо.

Ця тема присвячена міжнародним економічним відносинам, учасником яких є і наша країна.

9.1. Що таке світове господарство

Світове господарство – це система національних економік з усталеними та міцними економічними зв'язками між ними. Ці зв'язки унеможливають автономне (незалежне від інших) існування будь-якої економіки.

Світове господарство в його сучасному розумінні склалося ще на межі XIX та XX ст. Але воно й далі розвивається й змінюється.

Сучасне світове господарство охоплює економіки більш ніж 260 країн, в яких проживає понад 6,7 млрд людей, що розмовляють 2796 мовами і використовують в обігу більш як 300 найменувань національних грошей. До речі, обсяг світового ВВП 2010 року оцінений у 75700 млрд дол.

Економіки країн різняться за рівнем економічного розвитку. Цей рівень оцінюється показниками ВВП на одного громадянина країни або ВВП на одного працівника (продуктивністю праці).

За рівнем економічного розвитку виокремлюють такі групи країн*:

- країни *високого рівня розвитку*, до яких належать США, Канада, Австралія, Нова Зеландія, Японія, Великобританія, Німеччина, Франція, Швеція, Данія, Люксембург, Норвегія, Ісландія, Швейцарія, Бельгія, Нідерланди, Фінляндія, Австрія, Італія;
- країни *середнього рівня розвитку* – ця група охоплює інші країни ЄС, крім тих, що належать до групи країн високого рівня розвитку, а також Ізраїль, Південну Корею, Сінгапур, Таїланд, Тайвань;
- *країни, що розвиваються, та країни з несформованими ринками* – це група, що містить більше ніж 100 країн Африки, Азії та Латинської Америки та країни з незавершеними ринковими реформами, зокрема Україну.

Істотною причиною виникнення і розвитку світового господарства став **міжнародний поділ праці**. Він передбачає спеціалізацію національних економік на виробництві певних товарів і послуг, а отже, випереджальний розвиток у кожній з країн окремих галузей та видів діяльності. Саме в цих галузях та видах діяльності економіки країн мають переваги – забезпечують вищу продуктивність праці і нижчі витрати виробництва.

В епоху Середньовіччя міжнародний поділ праці ґрунтувався на *природних факторах*. Тому, приміром, Португалія була репрезентована на міжнародних ринках виноградними винами, Англія – вовною, а Україна – зерном. Пізніше основою поділу праці стає науково-технічний рівень виробництва, досягнутий передовими країнами.

* Більш детальну класифікацію з виокремленням у кожній групі підгруп можна знайти в підручнику з географії для 10 класу.

У світовому господарстві особливе місце посідають так звані країни золотого мільярда – США, Канада, Німеччина, Великобританія, Франція, Італія, Японія.

Їх населення – це лише 11% населення світу, але економіки цих країн виробляють 40% світового ВВП і на них припадає приблизно 40% світового експорту. На жаль, ці розвинені країни створюють і 80% світових відходів, які небезпечні для природного середовища.

У країнах, що розвиваються, населення яких перевищує 65% населення світу, виробляють лише 22% світового ВВП і на них припадає всього 16% світового експорту.

Частки трьох груп країн у населенні світу та у виробництві світового ВВП на початку XXI ст. унаочнені у вигляді колових діаграм (схеми 9.1, 9.2).

Схема 9.1

Частки окремих груп країн у населенні світу

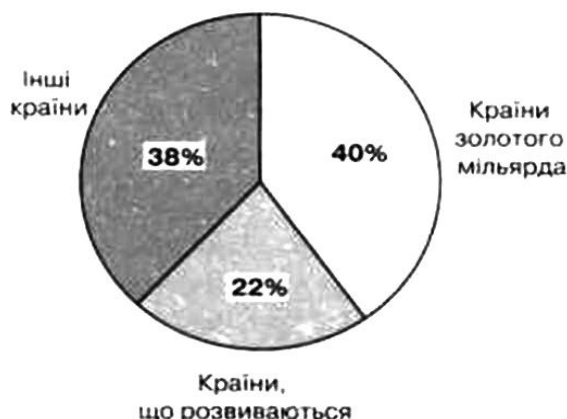

Схема 9.2

Частки окремих груп країн у виробництві світового ВВП

Пояснення до схем

Колові діаграми ілюструють значну відмінність рівнів розвитку, яка виявляється у створеному ВВП на одного громадянина, у різних групах країн, попри існування між ними тривалих і міцних економічних взаємин у межах світового господарства.

9.2. Чому існує міжнародна торгівля та що відображає торговельний баланс країни

Міжнародна торгівля існує, позаяк склався **міжнародний поділ праці**.

Один із засновників економічної науки Адам Сміт (XVIII ст.) пояснював причини світової торгівлі, використовуючи такий *приклад*. Якщо порівняти витрати на виробництво вівса і виноградного вина в Шотландії й у Португалії, то через відмінності у кліматі овес вигідніше вирощувати в Шотландії, а виноград – у Португалії. За умови, що ці країни спеціалізуються й обмінюватимуться результатами свого виробництва, вигоду матиме кожна з них.

Інший видатний економіст Давід Рікардо (XIX ст.) пояснював доцільність світової торгівлі вигідністю обміну тими товарами, виробництво яких не залежить від природно-кліматичних умов. Він доводив, що країні вигідно продавати будь-які товари, якщо в процесі їх виробництва забезпечується вища, ніж у іншій країні, продуктивність праці. А купувати доцільно товари, які всередині країни виробляються за нижчої продуктивності праці.

Пояснимо суть ідеї Д.Рікардо на сучасному прикладі. Японія і Німеччина мають сьогодні необхідні ресурси й технології для виробництва сучасної відеотехніки й автомобілів. Але якщо ефективність виробництва відеотехніки вища в Японії, а автомобілів – у Німеччині, то Японія має продавати відеотехніку й купувати в Німеччині автомобілі. А Німеччина, навпаки, продавати автомобілі й купувати відеотехніку.

Для зовнішньої торгівлі важливо, щоб вітчизняні товари були конкурентоспроможні. **Конкурентоспроможність** товару оцінюється, якщо порівняти два параметри:

- 1) здатність товару задовольняти потребу споживача;
- 2) ціна товару.

Більшу конкурентоспроможність виявляє той товар, який повніше задовольняє потреби споживача за нижчої ціни.

Формування **цін на світових ринках** відрізняється від їх формування всередині країни. Світові ціни визначаються головними продавцями і покупцями певних видів продукції й узгоджуються під час здійснення великих і регулярних операцій з товаром у вільно конвертованій валюті. Скажімо, світові ціни на цинк, свинець, олово, нікель, алюміній визначаються на Лондонській біржі кольорових металів, а світові ціни на нафту – об'єднанням країн-імпортерів нафти ОПЕК.

Країна, що бере участь у міжнародній торгівлі, одержує надходження від експорту та має витрати за імпортом товарів і послуг. Торговий баланс країни – це фінансовий документ, в якому відображені надходження та витрати, пов'язані з продажем та купівлею товарів і послуг на зовнішніх ринках. Спрощено його можна подати у вигляді схеми 9.3.

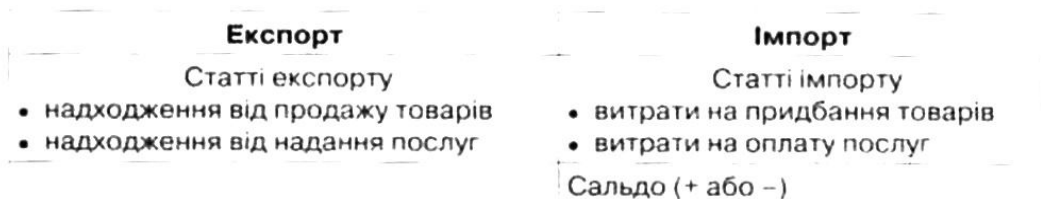

Схема 9.3

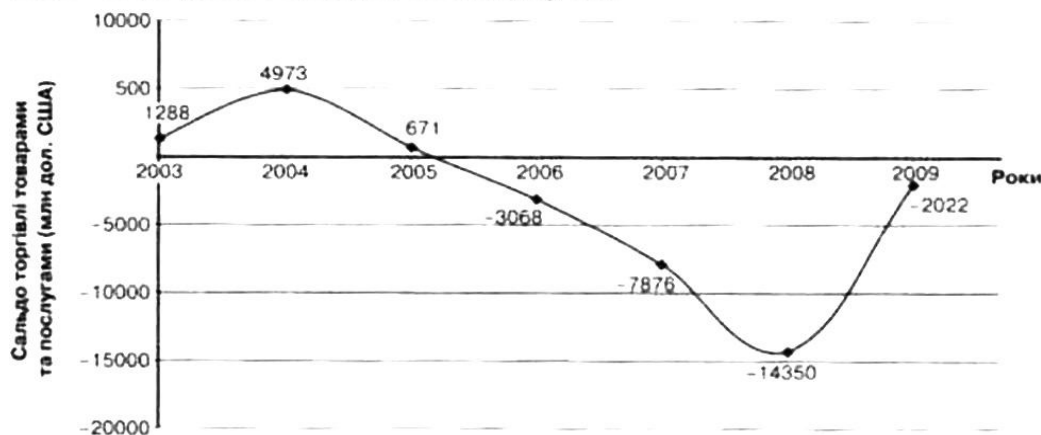
Спрощена форма торгового балансу країни

Пояснення до схеми

Схема ілюструє те, що співвідношення між надходженнями від експорту та витратами на імпорт може формувати додатне (коли експорт перевищує імпорт $E_x > I_m$) або від'ємне (коли імпорт перевищує експорт $I_m > E_x$) сальдо торгового балансу.

Країна заінтересована в додатному сальдо торгового балансу. Воно свідчить про *конкурентоспроможність* її продукції та послуг на зовнішніх ринках.

Фактичні дані про зміни в сальдо торгового балансу України у 2002–2009 роках наведені на графіку 9.1.

Графік 9.1

Сальдо торгового балансу України

 Пояснення до графіка

- Графік ілюструє те, що сальдо торгового балансу України суттєво змінювалось протягом сімох аналізованих років і не виявляло стійкої тенденції змін.
- Пік додатних значень сальдо, коли експорт суттєво перевищував імпорт, припадає на 2004 рік, а пік від'ємних значень, коли імпорт значно перевищував експорт, – на 2008 рік.

У структурі українського експорту переважають чорні метали та мінеральні продукти – частка їх наближається до 50%. У структурі ж імпорту значна частка припадає на мінеральні ресурси, становлячи його третину. Тому сальдо торгового балансу України суттєво залежить від цін та співвідношення попиту й пропонування на світових ринках чорних металів, нафти та газу.

Коли дефіцит торгового балансу – перевищення імпорту над експортом – стає небезпечним, уряд може вдаватися до стимулювання експорту та обмеження імпорту. Це досягається, наприклад, способом стягнення імпортного мита, установленням обмежень (квот) на ввезення певних товарів з-за кордону, наданням податкових пільг експортерам.

Торговельна політика уряду, що спрямована на захист вітчизняних виробників від конкуренції з боку іноземних, називається **протекціонізмом** (від англ. protect – захист).

Протекціонізм має і позитивні, і негативні наслідки. Він, зокрема, може призвести до підвищення цін на товари через обмеження конкуренції. Адже вітчизняні виробники, захищені від конкуренції іноземних, втрачають стимули до зменшення витрат.

Торговельна політика уряду, за якої митні органи виконують лише реєстраційні функції, не стягуючи мита і не створюючи бар'єрів для товарів з-за кордону, називається **лібералізмом**.

Жодна країна світу не може дозволити повного лібералізму у торговельних відносинах, так само як не існує й повного протекціонізму.

Важливу роль у лібералізації зовнішньої торгівлі відіграє міжнародна торговельна організація – **Світова організація торгівлі (СОТ)**. З 2009 р. Україна є членом цієї організації.

Члени СОТ зобов'язуються додержувати у відносинах таких принципів:

- 1) взаємне надання режиму найбільшого сприяння в торгівлі, що виключає дискримінаційні обмеження;

- 2) регулювання торгівлі переважно через митні тарифи, що встановлюються в процесі переговорів та взаємоузгоджень;
- 3) відмова від кількісних обмежень обсягів торгівлі, від створення штучних бар'єрів у торгівлі;
- 4) прозорість (зрозумілість для партнерів) торговельної політики та вирішення конфліктів у процесі переговорів.

9.3. Що таке валютні відносини та від чого залежить курс національної валюти

Торгуючи продукцією та послугами, країни мають розраховуватися за допомогою різних валют. Для цього потрібні пропорції обміну валют, якими користуються в різних країнах. Взаємини з приводу формування цих пропорцій називають **валютними відносинами**.

Валютні відносини між країнами контролює Міжнародний валютний фонд (МВФ). Метою його діяльності у валютній сфері є запобігання раптовим необґрунтованим коливанням курсів валют для збереження стабільності зовнішньої торгівлі.

Валютні курси – це пропорції обміну валют. **Валютний курс** відображає ціну однієї валюти, подану в певній кількості одиниць іншої валюти.

Наприклад, $\$ 1 = UA 8$; $€ 1 = UA 10$ – це вираз відповідно ціни одного долара США та одного євро у національній українській валюті – гривні. Натомість, $UA 1 = \$ 0,125$; $UA 1 = € 0,1$ – вираз ціни однієї гривні відповідно в доларах США та в євро.

У міжнародних торговельних відносинах важливо, щоб курсові співвідношення валют були стабільні. Шкідливість різких курсових коливань проілюструємо прикладом.

Приклад. Менеджери українського переробного підприємства прийняли рішення про придбання нового обладнання, яке коштувало 10 млн дол. США, коли існувало співвідношення $\$ 1 = UA 5$. Для здійснення цієї операції було взято кредит в українському банку на суму 50 млн грн з розрахунку $\frac{10 \text{ млн дол.} \times 5 \text{ грн}}{1 \text{ дол.}} = 50 \text{ млн грн}$. У день здій-

снення угоди трапилося падіння курсу гривні (її девальвація) і, відповідно, зростання курсу долара. Установилася нова ціна долара $\$ 1 = UA 8$. За нових умов українському підприємству для придбання обладнання на суму 10 млн дол. уже були потрібні не 50 млн грн, а 80 млн грн з розрахунку. Оскільки підприємству бракувало 30 млн грн ($80 - 50 = 30$), то угода не відбулася. У розглянутій ситуації програли

обидві сторони: покупець не одержав обладнання, а продавець не реалізував створену ним продукцію.

Курсові співвідношення можуть змінюватися під впливом багатьох чинників. Загальне правило цього впливу можна сформулювати так: усе, що підвищує попит на національну валюту, сприяє її підвищенню курсу (*ревальвації*). І навпаки, усе, що зменшує попит на валюту, спричиняє її зменшення її курсу (*девальвацію*).

Зростанню попиту на національну валюту, а отже, підвищенню її курсу сприяють такі основні чинники:

- вища конкурентоспроможність вітчизняних продуктів та послуг на світових ринках;
- більша привабливість національної економіки для іноземних інвесторів завдяки високій прибутковості інвестицій та низьким ризикам втрати майна і доходів;
- зростання доходів іноземних споживачів, які надають перевагу продукції вітчизняного виробництва (вітчизняному експорту);
- привабливість країни для іноземних туристів з огляду на збережені в країні історичні, культурні цінності, рівень послуг тощо;
- відносно низькі та стабільні внутрішні ціни.

Зменшення попиту на національну валюту, відповідно, падіння її курсу відбуватиметься з таких причин:

- низька конкурентоспроможність вітчизняної продукції;
- високі ризики та низька прибутковість проектів, здійснюваних іноземними інвесторами;
- непривабливість країни для іноземних туристів;
- висока інфляція.

9.4. В яких формах здійснюється міжнародний рух капіталів та як він відображається у платіжному балансі країни

Міжнародний рух капіталів – це рух фінансових ресурсів між країнами. Він може здійснюватись у різних формах, зокрема:

- приватних, державних інвестицій або інвестицій міжнародних валютно-фінансових організацій;
- *прямих* (коли іноземний власник капіталу стає повним власником підприємства або власником основної частини майна підприємства), *портфельних* (коли іноземці купують цінні папери) інвестицій;
- кредитів урядам країн або приватним підприємствам.

Головна причина вивезення капіталу з однієї країни в іншу – це намагання одержати вищу норму прибутку. Але, крім того, вивезення капіталу сприяє подоланню перешкод у торгівлі між країнами, завоюванню нових ринків, перемозі в конкурентній боротьбі.

Тільки прямі світові іноземні інвестиції з початку XXI ст. щороку збільшувалися приблизно на 1,2 трлн дол.

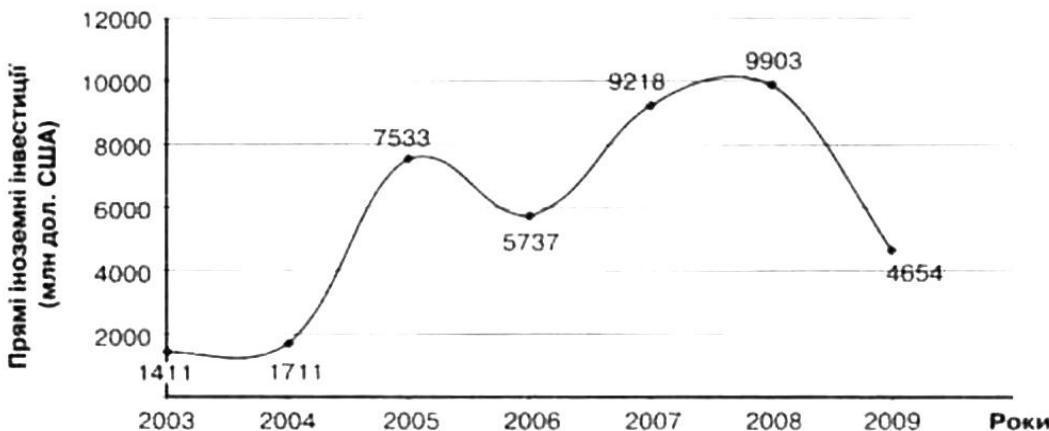
Значні потоки вивезення капіталу утворюються в сучасному світовому господарстві в межах транснаціональних корпорацій (ТНК).

Транснаціональні корпорації – це міжнародні монополії, які, долаючи національні кордони, поширюють свою діяльність у всьому світі, маючи численні філії в багатьох країнах.

На початку XXI ст. у світі налічувалося 63 тис. ТНК, що мали в різних країнах світу 690 тис. філій. Створений у їх межах ВВП оцінюють у 8 трлн дол., що дорівнює приблизно 11% світового ВВП. ТНК володіють 80% усіх патентів та контролюють близько 60% світової торгівлі. Найбільш відомими ТНК є «Форд Моторс» (США), «Даймлер – Крайслер» (США – ФРН), «Ексон» (США), «Мицубісі» (Японія), «Вол-Март Стор» (США), «Роял Датч Шелл» (Нідерланди, Великобританія).

Динаміка чистих прямих іноземних інвестицій в Україну (інвестицій в економіку країни без інвестицій, вивезених за кордон) подана на графіку 9.2.

Графік 9.2

Прямі іноземні інвестиції в Україну

Пояснення до графіка

Графік ілюструє загальну тенденцію до збільшення прямих іноземних інвестицій в українську економіку. Ця тенденція, однак, переривалась у 2006 та 2009 роках.

Попри позитивну динаміку прямих іноземних інвестицій, Україна має найнижчі в Європі показники загального обсягу інвестицій на одного громадянина. Для порівняння: якщо в Україні цей показник становив у 2010 р. приблизно 560 дол. на особу, то в Польщі – 1,6 тис. дол., а в Чехії – 2,8 тис. дол.

Рух капіталу в країну та з країни відбивається у фінансовому документі, що називається **платіжний баланс країни**. Крім руху капіталу в країну та з країни, у ньому відображаються й інші зовнішньоекономічні операції. Результатом їх здійснення стає надходження коштів у країну та їх вплив у інші країни у зв'язку з витратами.

У платіжному балансі відображаються такі операції:

- продажу та купівлі товарів і послуг (торговий баланс);
- надходження доходів громадян країни з-за кордону та виплата доходів іноземцям (чисті факторні доходи);
- надходження з-за кордону трансфертів та сплати трансфертів за кордон;
- надходження з-за кордону прямих і портфельних інвестицій та інвестування за кордон;
- надходження з-за кордону кредитів та надання кредитів за кордон.

Додатне сальдо за всіма операціями, відображеними у платіжному балансі (перевищення загальних надходжень над загальними витратами), створює передумови для поповнення державних валютних резервів. І навпаки, від'ємне сальдо в платіжному балансі передбачає скорочення валютних резервів. У разі остаточного вичерпування цих резервів країна стає *міжнародним боржником*. Їй загрожує *дефолт* – визнання безнадійності боргів. Тому уряди країн регулюють сальдо платіжного балансу для запобігання дефолтам.

Проблема дефолтів стала актуальною для багатьох країн світу після економічної кризи 2008–2009 років. У лютому 2011 р. американське видання «Business Insider» надрукувало перелік з 18 країн, яким, на думку фінансистів, загрожує дефолт. Першу п'ятірку у цьому переліку становили

Венесуела, Греція, Аргентина, Ірландія, Португалія. Основними причинами загрози дефолту крім значного зовнішнього боргу (понад 40 млрд дол. США) визнані: високий рівень інфляції, криза в банківській системі, соціальна нестабільність. На жаль, Україна посіла в цьому рейтингу шосту позицію, маючи загальну суму боргу, який має бути повернутий або відтермінований кредиторами до липня 2011 року в обсязі 42,1 млрд дол. США.

9.5. Які функції виконують міжнародні валютно-фінансові організації

Розвиток міжнародної торгівлі, міжнародний рух капіталу створили передумови для виникнення міжнародних валютно-фінансових організацій. Вони роблять міжнародні економічні відносини більш стабільними та передбачуваними. Вступ до цих організацій дає країнам-членам певні переваги. Важливо те, що цими перевагами можуть скористатися країни не тільки високого, а й низького рівня економічного розвитку завдяки:

- гарантіям валютної стабільності;
- додатковим джерелам для фінансування програм перебудови економік;
- інформаційній та консультативній підтримці здійснюваних реформ.

Провідне місце серед міжнародних фінансово-кредитних організацій належить Міжнародному валютному фонду (МВФ). За ним ідуть Світовий банк, Європейський центральний банк (ЄЦБ), Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР).

Міжнародний валютний фонд (МВФ) – валютно-кредитна установа, створена як представницька організація ООН 1947 року.

МВФ виконує такі основні функції:

- регулювання валютних курсів, забезпечення конвертованості валют;
- надання короткострокових кредитів країнам-членам Фонду для фінансування дефіцитів платіжних балансів;
- консультування з фінансових і валютних питань.

МВФ – організація акціонерного типу. Його *ресурси формуються за кошти внесків країн-учасниць*. Для кожної з них встановлено вступну квоту, розмір якої визначається відповідно до частки країни у світовій торгівлі.

Головними акціонерами МВФ є США (близько 18% внесків), Німеччина та Японія (майже по 6%), Франція та Великобританія (по 5%).

Україна прийнята до МВФ у вересні 1992 р. і стала 167-м членом цієї організації з часткою у 0,69%.

МВФ забезпечував функціонування Бреттон-Вудської валютної системи, яка існувала до початку 1970-х років, відіграючи провідну роль у зміцненні зовнішньоекономічних зв'язків.

МВФ обґрунтував основні принципи нової валютної системи – Ямайської, яка була ухвалена у 1976 р. Він став творцем колективної міжнародної грошової одиниці – СДР (спеціальні права запозичення). За угодою між країнами-членами ця грошова одиниця стала головною у формуванні резервів та в міжнародних розрахунках.

Механізм фінансування, який використовує МВФ, передбачає кілька форм кредитування:

- *стендбай* – для забезпечення короткострокової допомоги з фінансування дефіциту платіжного балансу, що надається частинами (траншами);
- *розширене кредитування* – для реалізації середньострокових програм подолання дефіцитів платіжних балансів;
- фінансування системних перетворень – для проведення структурних реформ у країнах з перехідною економікою.

Світовий банк – це неурядова фінансово-кредитна установа, яка об'єднує чотири фінансові установи: Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР), Міжнародну фінансову корпорацію (МФК), Міжнародну асоціацію розвитку (МАР) та Багатостороннє агентство гарантії інвестицій (БАГІ).

Центральна ланка Світового банку – **МБРР**, заснований одночасно з МВФ у 1946 р. Це найбільша у світі організація, яка надає довгострокові кредити на державні програми лише урядам і центральним банкам країн з метою сприяння соціальному-економічному розвитку.

Основна маса кредитів спрямовується на розвиток виробничої інфраструктури й сільського господарства. Банк фінансує державні програми в енергетиці, у гірничій промисловості, на будівництво та модернізацію нафто- і газогонів. За час свого існування МБРР надав кредити 170 країнам на реалізацію 6,5 тис. проектів.

Європейський центральний банк (ЄЦБ) з осередком у Франкфурті створено як центральний орган Європейської системи центральних банків. Завдяки його діяльності з 2002 року запроваджена в обіг стабільна і конвертована валюта євро.

ЄЦБ стежить за додержанням Маахстрихтських угод (1993 р.), що визначають граничні показники дефіциту бюджету, державного боргу, річного темпу інфляції для країн-учасниць. Він відповідає за підтримання ставки процента на європейському фінансовому ринку на такому рівні, що забезпечує стабільність євро. Як юридична особа ЄЦБ виконує такі основні функції:

- розробляє узгоджену валютну політику країн-учасниць;
- здійснює закордонні валютні та розрахункові операції;
- консультує та оцінює якість законодавчих актів, валютної та цінової політики окремих країн-членів ЄС.

ЄЦБ підзвітний Європарламенту.

Європейський банк реконструкції та розвитку (ЄБРР) – міжнародний банк, заснований 1990 року в Лондоні 42 країнами та двома міжнародними організаціями – Комісією ЄС та Європейським інвестиційним банком – для сприяння економічним реформам у країнах Східної Європи та колишнього СРСР. Завданнями ЄБРР є:

- створення в країнах конкурентоспроможної економіки;
- розвиток взаємовигідних зв'язків між західноєвропейськими і східноєвропейськими фірмами;
- реформування енергетики, транспорту, зв'язку, охорони довкілля. ЄБРР сприяє формуванню в країнах сучасних ринкових структур, створенню законодавчої бази, впорядкуванню валютного регулювання тощо.

Власниками капіталу банку (його вкладниками) стали Комісія європейських співтовариств – виконавчий орган Європейського Союзу (50 % капіталу); країни Західної Європи (11,3 %); США (10 %); Японія (8,5 %); країни Східної і Центральної Європи (13,7 %).

У кредитуванні ЄБРР надає перевагу недержавним організаціям.

Унікальним об'єднанням країн, у межах якого регулюються торговельні, фінансові, валютні, міграційні відносини, узгоджується політика багатьох урядів, став **Європейський Союз (ЄС)**. Підвалини цієї організації закладені ще 1957 року. Вона створювалася з метою інтеграції національних економік у єдину наднаціональну систему. Центральний орган ЄС – **Європейська комісія** – розробила і втілила за час існування цієї організації майже 300 програм, які стосувалися таких питань:

- усунення торгових бар'єрів;
- вільне інвестування капіталів;
- єдина валюта;
- єдина сільськогосподарська політика;

- вільне пересування громадян територією ЄС без паспортів і віз;
- взаємне визнання дипломів про освіту;
- право на постійне проживання та роботу в інших країнах;
- узгодження податкової і цінової політики.

Останні приєднання до ЄС нових країн відбулися 2004 року, коли його членами стали *Естонія, Латвія, Литва, Польща, Чехія, Словаччина, Словенія, Угорщина, Мальта та Кіпр, та 2007 року – Болгарія та Румунія.*

2010 року ЄС характеризувався такими економічними параметрами:

- охоплює економіки 27 країн;
- має населення, що становить 4,65% від світового, а виробляє майже 14% світового ВВП;
- забезпечує створення в середньому майже 36 тис. дол. ВВП на одну особу, що в 3,3 рази перевищує середні світові показники виробництва ВВП на одну особу.

Стати членом ЄС – це мета європейських країн, які ще цього членства не мають, але прагнуть забезпечити своїм громадянам високі життєві стандарти, стабільність і демократію. Така перспектива декларувалася й українськими урядами. Для її досягнення країна-претендент повинна відповідати Копенгагенським критеріям, а саме:

- гарантувати верховенство закону та права людини;
- забезпечувати функціонування ринкової економіки та здатність бути конкурентоспроможною в ринкових механізмах, що діють усередині ЄС;
- виконувати зобов'язання щодо реалізації визначених ЄС цінностей та цілей політичного, економічного та валютного союзу країн-учасниць.

Підсумки теми

- ☑ Світове господарство – це система національних економік, які пов'язані між собою торговельними відносинами, рухом капіталів, певними співвідношеннями валют, міграцією робочої сили, участю в міжнародних організаціях.
- ☑ Міжнародна торгівля виникла на основі міжнародного поділу праці і забезпечує її учасникам певні економічні вигоди. Результати участі країни в міжнародній торгівлі відбиває її торговий баланс. Він може мати додатне (у разі перевищення експорту над імпортом) або від'ємне (у разі перевищення імпорту над експортом) сальдо.
- ☑ Засадами торговельної політики уряду стає або протекціонізм – захист вітчизняних виробників, або лібералізм – вільна торгівля без обмежень. Провідником політики торгового лібералізму у світі є Світова організація торгівлі (СОТ).
- ☑ Валютні відносини між країнами виникають у зв'язку з необхідністю здійснення міжнародних розрахунків. Вони передбачають додержання стабільних співвідношень між національними валютами різних країн. На курс валюти – ціну однієї валюти, що виражена в певній кількості одиниць іншої, впливають такі основні чинники: конкурентоспроможність національних товарів на світових ринках, привабливість національної економіки для іноземних інвесторів та туристів, доходи іноземців, що купують товари національного експорту, рівень інфляції.
- ☑ Міжнародний рух капіталів – це рух фінансових ресурсів між країнами, що відбувається в різних формах. У сучасному світі основні потоки капіталів здійснюються в межах ТНК – міжнародних монополій, що мають філії у багатьох країнах світу.
- ☑ Надходження та витрати країни, пов'язані з зовнішньою торгівлею, міжнародним рухом капіталів, доходів, трансфертів, відображаються у платіжному балансі країни. Якщо надходження перевищують витрати, то платіжний баланс додатний, і створюються умови для поповнення державних валютних резервів. Якщо витрати перевищують надходження, то платіжний баланс стає від'ємним, а державні валютні резерви скорочуються.
- ☑ Міжнародні фінансові організації роблять міжнародні економічні відносини більш стабільними та передбачуваними. Такими організаціями є МВФ, Світовий банк, Європейський центральний банк, Європейський банк реконструкції та розвитку. Найбільших резуль-

татів у інтеграції національних економік та в економічному розвитку з використанням переваг інтеграції досяг Європейський Союз (ЕС).

МОЖЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАТЬ, ЗДОБУТИХ ПІСЛЯ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

- ▷ Якщо ви пов'яжете свою майбутню професію із зовнішньоторговельною діяльністю, то відтепер розумітимете її зміст, знатимете, які міжнародні організації цю діяльність підтримують та впорядковують.
- ▷ Усвідомлюючи, якою може бути політика уряду в зовнішньоторговельних відносинах, ви зможете передбачати наслідки запровадження квот на імпорт, імпортного мита щодо цін на товари.
- ▷ Розуміючи, від чого залежить курс національної валюти, ви з певною мірою точності зможете передбачати тенденції його змін.

Контрольні запитання та завдання

1 Чому на сучасному етапі розвитку цивілізації економіка окремої країни не може існувати ізольовано від інших? Виберіть із запропонованих відповідей ті, які ви вважаєте правильними, та поясніть свій вибір:

- країна може стати аутсайдером у реалізації досягнень науково-технічного прогресу;
- можуть виникнути проблеми, пов'язані з міграцією робочої сили;
- країні буде важко долати митні бар'єри та торгові обмеження;
- економіка не забезпечуватиме задоволення всіх потреб громадян;
- перед усіма країнами постали серйозні проблеми, розв'язати які самотужки жодна країна не може.

2 Які з зазначених фактів можна використати як аргументи на користь політики протекціонізму, а які – лібералізму в зовнішньоекономічній діяльності:

- низька конкурентоспроможність українських товарів;
- Україна не має сучасних технологій для більшості виробництв;
- рівень безробіття в Україні перевищує природні показники;

- Україні бракує надходжень за експорт для відшкодування витрат за імпортом;
- Україна є членом СОТ?

3 Яку суму гривень треба мати для того, щоб придбати в одній з європейських країн товар за 144 тис. євро, якщо існує курс $UA 1 = € 0,12$.

4 Визначте, за якого обсягу ВВП (Y) сальдо торгового балансу дорівнюватиме нулю, якщо $Ex = 20$, а функція (рівняння) імпорту є такою: $Im = 29 - 0,3 Y$.

5 Виберіть з наведеного переліку чинники, які викликатимуть девальвацію національної валюти, а які – ревальвацію:

- галопуюча інфляція;
- успішна розбудова туристичної інфраструктури країни;
- зростання попиту на імпортовані енергоносії та скорочення експорту вітчизняних товарів;
- ухвалення законів, що зменшують інвестиційні ризики іноземців.

Тема 10. Переваги та загрози глобалізації

 Після вивчення теми ви знатимете

- який економічний зміст укладається в поняття «глобалізація»;
- які проблеми потребують спільного (глобального) розв'язання з залученням світових економічних ресурсів;
- що таке переваги та загрози глобалізації.

 Раніше здобуті знання, які треба використати для засвоєння матеріалу теми

- що таке світове господарство;
- значення міжнародної торгівлі, руху капіталів між країнами, формування міжнародних валютних відносин;
- функції міжнародних фінансових організацій;
- основні принципи та цілі об'єднання країн у межах Європейського Союзу (ЄС).

10.1. Який економічний зміст укладається в поняття «глобалізація»

Розвиток світового господарства наприкінці ХХ століття породив явище глобалізації.

Глобалізація – це суттєве посилення взаємної залежності країн у результаті зростання масштабів міжнародної торгівлі товарами, надання послуг, посилення міжнародних фінансових потоків, руху робочої сили та науково-технічного співробітництва. Унаслідок цього виникає нова якість зв'язків між країнами, а саме: взаємне проникнення економік, поступова втрата їхніх національних особливостей, формування так званої мегаекономіки – «економіки над економіками», або «економіки економік».

Сучасна глобалізація підготовлена всім попереднім розвитком суспільства. Але формування *глобального економічного простору* в останній третині ХХ століття забезпечено передусім науково-технічною революцією в комунікаціях та в інформаційній сфері. Через те що країни стали ближчими завдяки новим можливостям пересування

людей, зв'язку та інформування про події на їх теренах, змінився й характер економічних відносин.

У глобалізації є дві основні передумови:

- 1) діяльність урядів різних країн світу, що спрямована на інтеграцію (об'єднання) національних економік через лібералізацію не тільки торгівлі, а й ринків капіталів, міграції робочої сили тощо;
- 2) розвиток інформаційних та комунікаційних технологій, зокрема Інтернету, та їх загальносвітове використання.

У сучасному світі існують кілька основних форм інтеграції, а отже, зближення національних економік. Такими формами є:

- *зона вільної торгівлі*, яка передбачає відмову від торговельних квот;
- *митний союз*, що означає не тільки відсутність квот, а й застосування єдиного митного тарифу;
- *спільний ринок*, який ґрунтується на відсутності квот, застосуванні єдиного митного тарифу та вільному русі ресурсів, передусім трудових, між країнами;
- *економічний союз*, який передбачає відсутність квот, застосування єдиного митного тарифу, вільний рух ресурсів та узгодження економічної політики урядів окремих країн;
- *повна інтеграція*, що ґрунтується на додержанні умов економічного союзу й додатково передбачає так звану *уніфікацію* – проведення спільної економічної політики.

До інтеграційних об'єднань у формі зони вільної торгівлі належать такі міжнародні утворення:

- *Північноамериканська угода про зону вільної торгівлі – NAFTA (члени – США, Канада, Мексика);*
- *Європейська асоціація вільної торгівлі – EFTA (члени – Ісландія, Норвегія, Швейцарія, Ліхтенштейн);*
- *Південноазійська асоціація регіональної співпраці – SADC (члени – Індія, Пакистан, Шрі-Ланка, Бангладеш, Мальдіви, Бутан, Непал, Афганістан);*
- *Азіатсько-тихоокеанське економічне співробітництво – АРЕС (охоплює 23 країни, включаючи США, Російську Федерацію, Китай).*

Інтеграційним об'єднанням у формі митного союзу є *Південноамериканський спільний ринок – MERCOSUR* (основні члени – Аргентина, Бразилія, Парагвай, Уругвай, Венесуела).

Інтеграційним об'єднанням на зразок *економічного союзу* став *Західноафриканський економічний і валютний союз* – УЕМОА (члени – Кот-д'Івуар, Буркіна-Фасо, Нігер, Того, Сенегал, Бенін, Малі, Гвінея-Бісау).

Об'єднання у формі *спільного ринку* – це Андський пакт – АСМ (члени – Венесуела, Колумбія, Еквадор, Перу, Болівія).

Єдиним зразком *повної інтеграції* став Європейський Союз – ЄС.

Особливою формою вияву глобалізації як процесу, унаслідок якого зникають національні ознаки капіталу та втрачається здатність національних урядів впливати на рух фінансових ресурсів, є офшорні зони.

Офшорна зона – це територія або навіть ціла держава, у межах якої капітали інших країн одержують податкові пільги та можливість здійснювати різні фінансові операції в будь-якій валюті. Нині у світі існує близько 100 офшорних зон.

10.2. Яні проблеми потребують спільного (глобального) розв'язання з залученням світових економічних ресурсів

До найбільш наболілих проблем людства, які можна розв'язати лише спільно, з використанням ресурсів усіх країн світу, належать:

- проблема забруднення навколишнього середовища;
- проблема бідності.

Забруднення довкілля є економічною проблемою, оскільки погіршує умови виробництва, обмежує виробничі ресурси та передбачає витрати на відтворення втраченого. Збитки, що пов'язані з погіршенням стану довкілля – природного середовища, на початку XXI ст. оцінюються сумою у 10 мільярдів доларів на рік. Об'єктом забруднення стали повітря, вода, ґрунти.

Забруднення природного середовища відбувається не тільки в процесі виробництва, а й під час споживання. Зокрема, 30 % забруднення повітря припадає на викиди промислових підприємств, а 50 % – на викиди газів від автомобілів та автобусів. Природне середовище стає дедалі небезпечнішим для життя, і це загрожує існуванню людей як біологічному виду.

Світовий масштаб збитків, заподіяних людством довкіллю, та ще більші кошти, які потрібні на відновлення втраченого, вимагають об'єднання зусиль громадян як усередині кожної країни, так і в межах усього міжнародного співтовариства.

Бідність, як глобальна проблема, крім морально-етичної має економічну площину. Світова економіка розвивається достатньо високими темпами. До кризи 2009 р. світовий ВВП протягом 2000-х років зростав приблизно на 5% щороку. Однак попри економічне зростання, у щорічних звітах Світового банку про розвиток подавалась інформація про розрив бідності частини населення світу. Це – група країн, більшість (понад 50%) громадян яких живе за межею бідності. Такою межею вважається стан, коли споживчі витрати на одну людину не перевищують 1 долара на день.

До найбідніших, з найзлиденнішим населенням належать десятки країн, серед яких Чад, Гамбія, Гаїті, Нігер, Перу, Уганда, Замбія, Руанда, Лесото, Гватемала, Гондурас, Гвінея-Бісау та інші.

Взагалі за межею бідності у світі живуть 1,4 млрд людей.

Згадані найбідніші країни світу опинилися у так званому замкненому колі бідності: вони не можуть вирватися з бідності, бо не мають ресурсів, а не мають ресурсів, бо дуже бідні.

Діяльність багатьох міжнародних організацій, зокрема Міжнародного банку реконструкції та розвитку, спрямована на допомогу найбіднішим країнам світу. Такою допомогою опікуються спеціалізовані органи ООН – Комісія ООН з питань народонаселення (UNPC), Продовольча і сільськогосподарська організація ООН (FAO), Всесвітня організація охорони здоров'я (WHO).

Поки існують країни тотальної бідності, залишається диференціація, яка постійно загрожує світові соціальними конфліктами, масовою агресією, тероризмом.

10.3. Що таке переваги та загрози глобалізації

Глобалізація є суперечливим явищем сучасного світу, оскільки вона має і позитивні, і негативні наслідки.

Позитивні наслідки, або переваги від глобалізації, які відчули й окремі країни, і світова спільнота в цілому, втілюються в такому:

- досягаються вищі і більш стабільні середні світові темпи економічного зростання;
- підвищується середній рівень життя, урізноманітнюється споживчий вибір – перелік доступних товарів та послуг для більшості людей;
- мобілізуються значні фінансові ресурси на здійснення життєво важливих проектів – запобігання хворобам, подолання наслідків екологічних катастроф тощо;

- доступність сучасних технологій не тільки для найбільш розвинутих країн, а й для всього світу.

Згадані переваги для людей, що послуговуються сучасними засобами зв'язку, подорожують світом, здобувають освіту та знаходять роботу в різних країнах, використовують глобальні бази даних Інтернету тощо, є незаперечними та очевидними. Проте не менш актуальними для країн з нижчим рівнем економічного розвитку, до яких належить і Україна, є негативні наслідки глобалізації. Адже знаючи їх, можна знаходити способи послаблення та запобігання їм.

Негативні наслідки – це загрози, спричинені глобалізацією. Вони мають кілька форм вияву.

По-перше, негативні наслідки глобалізації виявляються в тому, що економіки країн починають втрачати свої відмітні риси, посилюється залежність їхнього розвитку від міжнародного економічного порядку. Інтеграція у світову економіку загрожує втратою здатності уряду країни керувати економічними та політичними подіями всередині країни. При цьому ця загроза стосується перш за все країн з нижчим рівнем розвитку. Водночас вона майже не поширюється на розвинені країни – ЄС, США, Японію, які разом контролюють лівову частку світової торгівлі, рух фінансових потоків. Тому саме ці розвинені країни визначають глобальне економічне середовище.

По-друге, глобалізація створює передумови для виникнення специфічних конфліктів. Вони пов'язані з тим, що глобальна економіка розвивається в особливому культурному, правовому, світоглядному середовищі окремих країн. Те, що для людей однієї культури в економічному житті вважається нормою, для інших може бути незрозумілим або й неприйнятним. Скажімо, закони шаріату, які є нормою життя в мусульманських країнах, можуть не сприйматися представниками християнської європейської культури. Міжнародний бізнес, який працює в умовах різних країн, має пристосовуватись і враховувати особливості кожної національної культури.

Глобалізація, головними провідниками якої є розвинені країни, сприяла поширенню практики так званого культурного імперіалізму. Його суть полягає в намаганні поширювати певну модель поведінки, спосіб життя, ціннісні орієнтири, традиції, що властиві одній країні або групі країн, на весь світ. Небезпека «культурного імперіалізму» полягає в тому, що в такий спосіб втрачається культурне розмаїття світу, пригнічуються національні особливості. До того ж через на-

в'язування іншої культури можуть утілюватися й небажані для громадян певної країни політичні цілі.

Нерозуміння національних і культурних особливостей окремих країн та нехтування ними у веденні бізнесу можуть спричиняти розбрат і конфлікти. Вияви подібних конфліктів спостерігалися, *наприклад*, у другій половині 1990-х років. Уряди деяких азіатських країн, одержавши іноземні інвестиції, витратили їх не за призначенням. Почався відплив іноземного капіталу з Індонезії, Таїланду, Південної Кореї. Це створило тоді загрозу фінансовій стабільності згаданих країн та всьому світовому господарству.

По-третє, основні суб'єкти глобальних процесів – транснаціональні корпорації (ТНК), потрапляючи в національні економіки, починають злиття та поглинання. Це послаблює конкуренцію, загрожує середньому та малому бізнесу. Наслідком такої діяльності ТНК може бути й зростання безробіття. До того ж ТНК зазвичай мають схильність до перенесення екологічно небезпечних виробництв у країни з нижчим рівнем розвитку. Це ускладнює розв'язання проблеми бідності та низьких стандартів життя. Основні транснаціональні корпорації світу зосереджені в найбільш розвинених країнах. Саме вони є власниками сучасних Інтернет-комп'ютерних технологій та біотехнологій, які визначають напрямки розвитку людства та роблять товари конкурентоспроможними на світових ринках.

Транснаціональні корпорації створюються не тільки в найбільш розвинених країнах, а й у країнах, що розвиваються. Вельми високі темпи розвитку ТНК на початку XXI ст. демонструє Китай. З-поміж 100 найбільших ТНК, що походять із країн, які розвиваються, 50 є китайськими. Вони інвестують капітал майже в 10 тис. закордонних підприємств у 170 країнах світу. Розвиток ТНК Китаю є результатом проведення урядом цієї країни програми під назвою «Політика виходу на зовнішні ринки».

Серед українських підприємств, які інтегруються в економіку інших країн, ознаки ТНК мають Індустріальний союз Донбасу та Укрпромінвест.

По-четверте, глобалізація, створюючи умови для взаємного проникнення економік, досі не забезпечила помітного зближення країн за

рівнем соціально-економічного розвитку, за якістю життя. Нерівномірність відтворюється і консервується (зберігається).

У сучасній соціологічній науці (соціологія – наука про поділ суспільства на групи, взаємодію цих груп та вирішення проблем спільного життя людей у суспільстві) визнається справедливості поділу всіх країн світу на так звані центр, периферію, напівпериферію – країни перехідного стану між двома крайніми групами. До центру відносять найбільш розвинені країни – США, ЄС, Японію, які продукують і поширюють світом передові технології. Периферією називають країни, що виконують роль постачальників сировини для розвинених економік та виробляють для них дешеві споживчі товари.

Про збереження протягом останніх 30 років суттєвого розриву в рівнях виробництва, добробуту та життя в розвинених країнах та країнах, що розвиваються, свідчать такі дані (схема 10.1).

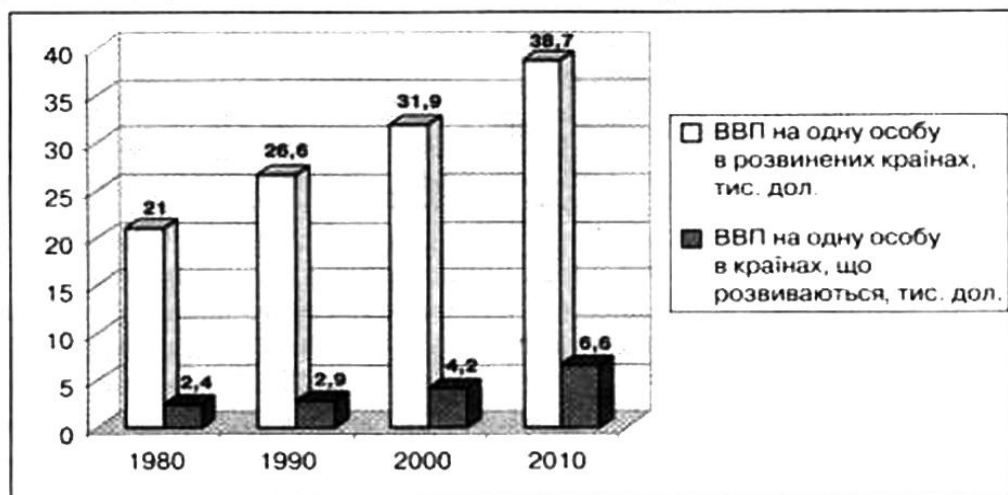

Схема 10.1

ВВП на одну особу в розвинених країнах та країнах, що розвиваються

Пояснення до схеми

Схема ілюструє, що суттєвий розрив у обсягах ВВП на одну особу в аналізованому 30-річному періоді (1980–2010 рр.) зберігся, незважаючи на те що саме на нього припадає явище глобалізації.

Спостерігається деяке скорочення цього розриву: 1980 року обсяг ВВП на одну особу в розвинених країнах був більший, ніж у країнах, що розвиваються, у 8,75 рази, 1990 р. – у 9,1 рази, 2000 – у 7,6 рази, 2010 – у 5,9 рази.

Дуже повільне зближення країн за обсягами ВВП на одну особу та їх значна диференціація свідчать, що переваги глобалізації використовуються країнами по-різному.

Переваги і загрози глобалізації потребують відповідної реакції з боку українського суспільства та влади. Це передбачає:

- розроблення і реалізацію планів розвитку, орієнтованих на участь країни в глобалізаційних процесах;
- сприяння досягненню необхідного рівня конкурентоспроможності української економіки на міжнародних ринках через модернізацію пріоритетних галузей і сфер діяльності;
- приєднання до таких інтеграційних об'єднань і використання таких форм інтеграції, які сприятимуть зростанню конкурентоспроможності національної економіки.

Підсумки теми

- ☑ Інтеграція економік окремих країн на певному етапі розвитку міжнародних відносин породжує глобалізацію – взаємне проникнення національних економік з поступовою втратою національних особливостей. Безпосередньою передумовою глобалізації стають узгоджені дії урядів різних країн, спрямовані на лібералізацію торгівлі, вільний рух капіталів тощо, і загальносвітове використання нових комунікаційних та інформаційних технологій.
- ☑ Інтеграційні об'єднання економік різних країн можуть здійснюватись у різних формах, а саме: зони вільної торгівлі, митного союзу, спільного ринку, економічного союзу та повної інтеграції.
- ☑ До глобальних проблем людства, вирішення яких передбачає об'єднання зусиль усіх країн світу, належать забруднення довкілля та бідність – перебування населення десятків країн за межею злиднів.
- ☑ Глобалізація має переваги та недоліки. До її переваг належать створення умов для підвищення рівня життя, урізноманітнення споживчого вибору для громадян багатьох країн світу. Загрози глобалізації виявляються у втраті урядами країн здатності впли-

вати на економічний та соціальний розвиток, у виникненні особливих конфліктів через відмінності культурного, правового, світоглядного середовища країн.

МОЖЛИВОСТІ ПРАКТИЧНОГО ЗАСТОСУВАННЯ ЗНАТЬ, ЗДОБУТИХ ПІСЛЯ ВИВЧЕННЯ ТЕМИ

- Усвідомивши факт долучення більшості країн світу до різних економічних інтеграційних об'єднань, ви будете з розумінням ставитися до спроб українських урядів зробити нашу державу членом певних об'єднань або створити нові. Знаючи особливості цих об'єднань, ви розумітимете те, чим має поступитися або що зможе здобути країна в разі вступу до якогось із них.
- Після вивчення теми ви маєте усвідомити, що сама по собі глобалізація не гарантує наближення до стандартів життя найбільш розвинених країн світу. Суттєві розбіжності в добробуті, якості життя між країнами зберігатимуться. Але глобалізація дає шанс, яким зможуть скористатися найбільш наполегливі, кмітливі, працьовиті, ті, що мають самоповагу та власну гідність.

Контрольні запитання та завдання

- 1** Як пов'язані між собою два економічні поняття (явища) – відкритість національної економіки (див. тему 9) та глобалізація? Що є в них спільного та відмінного?
- 2** Назвіть ті переваги глобалізації, якими користуєтеся ви особисто та члени вашої родини. Обґрунтуйте або спростуйте твердження про те, що перевагами глобалізації більшою мірою послуговуються представники багатших верств українського суспільства.
- 3** Знайдіть на політичній карті світу та нанесіть на контурну карту території країн таких інтеграційних об'єднань:
  - Європейської асоціації вільної торгівлі EFTA;
  - Західноафриканського економічного і валютного союзу УЕМОА;
  - Андського пакту АСМ.

З'ясуйте обсяги ВВП, що разом створюють країни кожного з названих інтеграційних об'єднань.

- 4** Скориставшись даними про виробництво ВВП на одну особу в розвинених країнах світу та в країнах, що розвиваються (див. схему 10.1), обчисліть середній за 30 років темп зростання цього показника в обох групах країн. Зробіть висновки.
- 5** Визначте, скільки років знадобиться країнам, що розвиваються, для того, щоб досягнути показник ВВП на одну особу, який був у розвинених країнах 2010 року. Використайте результати розрахованого вами середньорічного темпу економічного зростання ВВП на одну особу в країнах, що розвиваються, з завдання 4 та дані зі схеми 10.1. Для правильної відповіді зробіть припущення, що визначений вами середньорічний темп зростання для країн, що розвиваються, залишиться в майбутньому незмінним.

Предметний покажчик

А

- Автоматизоване виробництво – 11-12
- Адам Сміт – 35-36
- Альтернативна вартість – 28
- Амортизаційні відрахування (витрати) – 83, 93
- Антиінфляційні заходи – 114-115
- Антимонопольна політика держави – 132

Б

- Безробіття – 107
- Бізнес-план підприємства – 84-86

В

- Валовий внутрішній продукт (ВВП) – 94, 95, 96
- Валовий внутрішній продукт (номінальний та реальний) – 98-99
- Валовий дохід (загальний виторг) підприємства – 79, 81
- Валовий національний дохід (ВНД) – 97
- Валовий прибуток, змішаний дохід – 96
- Валютні відносини – 142
- Види безробіття (структурне, циклічне, фрикційне) – 108-109
- Витрати (постійні, змінні) – 80-81
- Відкритість національної економіки – 136
- Власність – 9-10, 72-73, 75-76

Г

- Глобалізація – 153-154
- Глобалізація (переваги та загрози) – 156-157
- Глобальні проблеми людства – 155-156
- Гранична корисність – 23-24
- Граничний виторг – 81
- Граничний продукт – 29-30
- Граничний продукт (дохід) землі – 60
- Граничний продукт (дохід) капіталу – 61
- Граничний продукт (дохід) праці – 58
- Граничні витрати – 81
- Гроші – 47
- Грошова політика – 128
- Грошові агрегати – 50-51

Д

- Державна економічна політика – 120
- Державне (урядове) регулювання економіки – 119-120
- Державний бюджет – 125, 126
- Державні витрати – 93
- Державні закупівлі – 124
- Дефіцит державного бюджету – 126-127
- Дефолт – 145-146

Е

- Економічна свобода – 34
- Економічне життя – 4

Економічне піднесення –
103-104
Економічний кругообіг – 14
Економічний спад – 103-104
Економічний цикл – 104, 106
Економічні ресурси – 7-8
Електронні гроші – 49
Елементи виробництва – 10
Емісія грошей – 129
Ефект доходу – 39
Ефект економії від масштабу –
31
Ефект залучення до
використання гірших
ресурсів – 41
Ефект заміщення – 39
Ефект перерозподілу ресурсів –
41
Ефективність виробництва –
12-13

Є

Європейський банк реконструкції
та розвитку (ЄБРР) – 148
Європейський Союз (ЄС) –
148-149
Європейський центральний банк
(ЄЦБ) – 147—148

З

Загальна корисність – 23-24
Закон (правило) максимізації
прибутку підприємства – 81
Закон попиту – 39
Закон пропонування – 41
Закон спадної граничної
корисності – 24
Закон спадної продуктивності
(віддачі) факторів
виробництва – 29

Заощадження – 93
Заробітна плата – 56, 57-58, 93
Здатність до підприємництва – 9
Земля – 8, 56

I

Інвестиційні витрати – 93
Індекс цін – 111
Інтеграційні об'єднання країн –
154-155
Інфляція – 110, 111, 130
Інфляція попиту та витрат –
112-113
Інформаційний продукт –
64-65
Інформація як виробничий
ресурс – 9, 56

К

Капітал матеріальний
(фізичний) – 9, 56, 62
Корисність – 19
Комерційні банки – 129
Конкурентоспроможність
національної
економіки – 139
Країни «золотого
мільярда» – 138
Країни, що розвиваються –
138
Кредит – 84
Крива виробничих
можливостей – 26-27
Курс валюти – 51, 142

Л

Лібералізм у зовнішній
економічній політиці – 141
Лізинг – 84
Людський капітал – 9

М

- Макроекономічний підхід до економіки – 89
- Марнотратство – 24
- Машинне виробництво – 11-12
- Міжнародна торгівля – 139-140
- Міжнародний банк реконструкції та розвитку (МБРР) – 147
- Міжнародний валютний фонд (МВФ) – 146-147
- Міжнародний поділ праці – 137-138, 139
- Міжнародний рух капіталів – 143-144
- Мікроекономічний підхід до економіки – 89
- Монополія – 131

Н

- Національне багатство – 90
- Нецінові чинники попиту та пропонування – 44-45
- Об'єкти економічних відносин – 7
- Обмін – 14
- Операції центрального банку з валютними резервами – 129
- Офшорна зона – 155

П

- Підприємництво (виробниче, комерційне, фінансове, посередницьке) – 71-72
- Підприємства (малі, середні, великі) – 77-78
- Підприємства (одноосібні, товариства, корпоративні) – 73-75

- Підприємства (прибуткові, неприбуткові) – 78-79
- Підприємства (приватні, колективні, державні) – 72-73, 75-76, 76-77
- Платіжний баланс країни – 145
- Повний випуск – 25
- Податки – 96, 121, 122-123, 125-126
- Податкова пільга – 124
- Податкова ставка – 123
- Податково-бюджетна (фінансова) політика – 121
- Позичковий процент – 62-63
- Попит – 38
- Попит на гроші – 50
- Попит на землю – 60
- Попит на інформацію – 65
- Попит на капітал – 63
- Попит на працю – 58, 59
- Потреби – 21
- Праця – 8-9, 10, 56
- Предмет економічної науки – 5
- Прибутковість (рентабельність) – 82
- Прибуток – 93
- Прибуток (валовий, чистий) – 79, 81, 83
- Приватна власність – 34
- Природне безробіття – 109
- Продуктивність праці – 13
- Пропонування – 40
- Пропонування грошей – 50-51, 129-130
- Пропонування землі – 60-61
- Пропонування інформації – 65
- Пропонування капіталу – 63-64
- Пропонування праці – 58-59

Протекціонізм у зовнішній економічній політиці – 141
Процент – 56, 93

Р

Раціональний виробник – 25
Раціональний споживач – 20
Реміснича технологія – 11-12
Рента – 56, 61, 93
Ринкова конкуренція – 35, 37-38
Ринкова ціна – 43-44
Ринкове саморегулювання – 35
Ринок виробничих ресурсів – 55-56
Ринок інформації – 64
Рівень безробіття – 107
Розподіл – 14

С

Світова організація торгівлі (СОТ) – 141-142
Світове господарство – 137
Світовий банк – 147
Соціальні трансферти (різні види допомоги) – 124-125
Споживання – 14
Споживчі витрати – 93
Суб'єкти економічних відносин – 7
Суб'єкти ринку землі – 60

Суб'єкти ринку праці – 58
Сукупні доходи та витрати – 91-92, 95-96
Суспільні блага – 130 -131

Т

Темп інфляції – 111
Торговий баланс країни – 140
Транснаціональні корпорації (ТНК) – 144, 158

У

Управління – 84

Ф

Фінансовий капітал – 62
Фінансові ресурси підприємства – 83
Форми грошей – 48
Функції грошей – 47-48
Функції підприємця – 69-70
Функція попиту від ціни – 39-40
Функція пропонування від ціни – 41-42

Ц

Ціна землі – 62
Ціна інформації – 56, 65
Ціни світових ринків – 139
Чистий експорт – 94
Швидкість обігу грошей – 129

Формули для розрахунків

1. Формула для визначення ефективності виробництва

$$E = \frac{Q}{C},$$

де E – ефективність виробництва; Q – кількість одиниць створеної продукції; C – витрати виробничих ресурсів.

2. Формула для визначення граничної корисності

$$MU = TU_n - TU_{n-1},$$

де MU – гранична корисність одиниці спожитого блага; TU_n – загальна корисність за споживання певної кількості одиниць, наприклад п'яти благ; TU_{n-1} – загальна корисність за споживання певної кількості благ, що на одиницю менша від попередньої, наприклад чотирьох.

3. Формула для визначення граничної продуктивності (граничного продукту) одного працівника

$$MQ = TQ_n - TQ_{n-1},$$

де MQ – гранична продуктивність одного працівника; TQ_n – загальна кількість одиниць продукції, що створена певною кількістю працівників, наприклад десятьма; TQ_{n-1} – загальна кількість одиниць продукції, що створена до залучення додаткового, наприклад десятого працівника, тобто за участі дев'яти.

4. Формула для визначення обсягу попиту на певний товар

$$Q^D = a - bP,$$

де Q^D – обсяг попиту на товар; a , b – певні кількісні показники, що одержані емпіричним (дослідним) способом і задаються у рівнянні; P – ціна одиниці товару.

5. Формула для визначення обсягу пропонування на певний товар

$$Q^S = c + dP,$$

де Q^S – обсяг пропонування товару; c , d – певні кількісні показники, що одержані емпіричним (дослідним) способом і задаються у рівнянні; P – ціна товару.

6. Формула для визначення ціни ринкової рівноваги

$$a - bP = c + dP \Rightarrow P = \frac{a - c}{b + d},$$

де P – ціна ринкової рівноваги, яка узгоджує попит та пропонування, a, b, c, d – показники, які визначаються емпіричним (дослідним) шляхом. і наводяться у задачах як задані.

7. Формула для визначення кількості грошей, потрібних для забезпечення обігу,

$$M^D = \frac{1}{V} \times P \times Y,$$

де M^D – попит на гроші, необхідні для здійснення всіх угод під час купівлі – продажу товарів та послуг; Y – загальний обсяг створеного в економіці протягом року продукту; P – загальний середній для всієї економіки рівень цін; V – швидкість руху грошей, або середня кількість оборотів однієї грошової одиниці протягом року.

8. Формула для визначення заробітної плати

$$MPL = W,$$

де MPL – граничний продукт праці працівника, додатково найнятого підприємцем; W – заробітна плата.

9. Формула для визначення ренти

$$MP\ell = R,$$

де $MP\ell$ – граничний дохід від використання додаткової ділянки землі; R – рента, яку сплачує орендар власникові за використання ділянки землі.

10. Формула для визначення процента

$$MPK = i,$$

де MPK – граничний дохід підприємця від залучення додаткової одиниці капіталу; i – процент.

11. Формула для визначення ціни землі під час її продажу

$$P_i = \frac{R}{i} \times 100\%,$$

де P_i – ціна землі; R – рента; i – процент.

12. Формула для розрахунку позичкового процента

$$i = \frac{B}{K} \times 100\%,$$

де i – позичковий процент; B – сума, яку треба сплатити за користування грошима; K – сума позичених грошей.

13. Формула для визначення валового доходу (загального виторгу)

$$TR = P \times Q,$$

де TR – валовий дохід, або загальний виторг; Q – обсяг проданої продукції; P – ціна одиниці продукції.

14. Формула для визначення валового прибутку

$$Pr = P \times Q - TC = TR - TC,$$

де Pr – валовий прибуток; TC – загальні витрати підприємця; Q – обсяг проданої продукції; P – ціна одиниці продукції, TR – валовий дохід (загальний виторг).

15. Формула для визначення чистого прибутку

$$NPr = Pr - T,$$

де NPr – чистий прибуток; Pr – валовий прибуток; T – податок на прибуток.

16. Формула для визначення рентабельності – відносного показника прибутковості

$$Pr' = \frac{Pr}{TC} \times 100\%,$$

де Pr' – рентабельність; Pr – валовий прибуток; TC – загальні витрати підприємця.

17. Формула для визначення обсягу випуску, за якого забезпечується максимальний прибуток,

$$MC = MR,$$

де MC – граничні витрати; MR – граничний дохід (граничний виторг).

18. Формула для визначення сукупних доходів та витрат, які на рівні всієї економіки повинні балансуватися, тобто бути рівними

$$\underbrace{W + R + i + Pr + Am}_{\text{сукупні доходи}} = \underbrace{C + I + G + NX}_{\text{сукупні витрати}},$$

де W – дохід найманих працівників, або заробітна плата; R – дохід власників землі, або рента; i – дохід власників фінансового ка-

піталу, або процент; $Pr + Am$ – дохід підприємців; C – споживчі витрати домашніх господарств; I – інвестиційні витрати підприємців; G – витрати держави; NX – чистий експорт, або витрати іноземних споживачів на споживання вітчизняного експорту без витрат вітчизняних споживачів на споживання імпортованих товарів.

19. Формула для визначення валових інвестиційних витрат

$$I = Am + S,$$

де I – інвестиційні витрати; Am – амортизація; S – заощадження.

20. Формула для розрахунку державних витрат

$$G = T - TR,$$

де G – державні витрати; T – податкові надходження до державного бюджету; TR – соціальні трансферти.

21. Формула для розрахунку чистого експорту, або витрат, пов'язаних із зовнішньоекономічною діяльністю,

$$NX = Ex - Im$$

де NX – чистий експорт; Ex – експорт товарів та послуг; Im – імпорт товарів та послуг.

22. Формула для визначення валового внутрішнього продукту за доходами

$$\text{ВВП} = \underbrace{W + R + i + Pr + Am}_{\text{сукупні доходи}}, \text{ або}$$

ВВП = W + Валовий прибуток, Змішаний дохід + (Податки – Субсидії),

де W – дохід найманих працівників, або заробітна плата; R – дохід власників землі, або рента; i – дохід власників фінансового капіталу, або процент; $Pr + Am$ – дохід підприємців.

23. Формула для визначення валового внутрішнього продукту за витратами

$$\text{ВВП} = \underbrace{C + I + G + NX}_{\text{сукупні витрати}},$$

де C – споживчі витрати домашніх господарств; I – інвестиційні витрати підприємців; G – витрати держави; NX – чистий експорт.

24. Формула для визначення ВВП за сумою доданих вартостей

$$\text{ВВП} = \sum_1^n \text{додані вартості, створені окремими галузями,}$$

де n – кількість галузей.

25. Формула для визначення валового національного доходу (ВНД)

$$\text{ВНД} = C + I + G + NX + NI = \text{ВВП} + NI,$$

де ВНД – валовий національний дохід; C – споживчі витрати домашніх господарств; I – інвестиційні витрати підприємців; G – витрати держави; NX – чистий експорт; NI – чисті факторні доходи як різниця між доходами, одержаними громадянами з-за кордону, та подібними доходами, сплаченими іноземцям.

26. Формула для визначення реального ВВП

$$\text{ВВП}' = \frac{\text{ВВП}^n}{P},$$

де $\text{ВВП}'$ – реальний ВВП; ВВП^n – номінальний ВВП; P – показник зміни загального рівня цін.

27. Формула для визначення рівня безробіття

$$u' = \frac{U}{L} \times 100\%,$$

де u' – рівень фактичного безробіття; U – кількість безробітних; L – усі працездатні люди країни – ті, що мають роботу, та ті, що її тимчасово не мають, але активно шукають.

28. Формула для визначення рівня природного безробіття

$$u'_{nat} = u'_{str} + u'_{fr},$$

де u'_{nat} – рівень природного безробіття, %; u'_{str} – рівень структурного безробіття, %; u'_{fr} – рівень фрикційного безробіття, %.

29. Формула для визначення індексу споживчих цін усієї економіки

$$P = \frac{\text{Ціна споживчого кошика поточного року}}{\text{Ціна споживчого кошика попереднього року}},$$

де P – індекс споживчих цін.

30. Формула для визначення темпу інфляції

$$\pi = P \times 100\% - 100\%,$$

де π – темп інфляції; P – індекс цін.

31. Формула для визначення податкової ставки

$$t_1 = \frac{T_1}{\text{Inc}} \times 100\%,$$

де t_1 – податкова ставка; T_1 – стягнута сума податку; Inc – дохід, який оподатковується і називається базою оподаткування.

32. Формула для визначення абсолютної величини дефіциту (профіциту) державного бюджету

$$BD = G - T,$$

де BD – абсолютна, визначена у грошових одиницях, наприклад у гривнях, величина дефіциту (коли $G > T$); або профіциту (коли $G < T$) державного бюджету; G – витрати державного бюджету; T – надходження (податкові) до державного бюджету.

33. Формула для визначення відносної величини дефіциту (профіциту) державного бюджету

$$BD' = \frac{G - T}{\text{ВВП}} \times 100\%,$$

де BD' – відносна величина дефіциту (профіциту) державного бюджету, оцінена як частка ВВП, %.

34. Формула для визначення курсу національної валюти

$$q = \frac{\text{Ціна певного набору товарів у національній валюті}}{\text{Ціна такого самого набору товарів у іноземній валюті}},$$

де q – курс національної валюти, оцінений за купівельною спроможністю грошових одиниць двох країн.